

ВОЈНИ КОМИТЕТИ, САКУПЉАЊЕ ОРУЖЈА И СПРОВОЂЕЊЕ ОСТАЛИХ ПРИПРЕМА ЗА ОРУЖАНУ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКУ БОРБУ

Пет окружних комитета западне Србије

Територије окружних комитета у западној Србији нису се поклапале са административно-територијалном поделом на старе округе у Србији.

У почетку рата Окружном комитету у Шапцу припадале су партијске организације са територије три среза старог подринског округа (од шест колико их је било), и то: поцерског (Шабац), мачванског (Богатић) и јадранског (Лозница).

Организација Окружног комитета у Ваљеву обухватала је територију читавог старог ваљевског округа, изузев среза посавског (Обреновац), и то срезова: ваљевског, подгорског (Ваљевска Каменица), тамнавског (Уб) и колубарског (Мионица); срезова шабачког округа: азбуковачког (Љубовија), рађевског (Крупањ) и посавотамнавског (Владимирци); и среза качерског (Белановица, доцније Рудник) старог рудничког округа.

Окружном комитету Ужица, сада Титово Ужице, припадале су партијске организације свих срезова ужичког округа, и то: ужичког, рачанског (Бајина Башта), црногорског (Косјерић), златиборског (Чајетина), пожешког (Ужичка Пожега) и ариљског (Ариље), као и организације среза моравичког (Ивањица) округа чачанског.

Окружном комитету у Чачку припадале су партијске организације срезова трнавског (Чачак) и драгачевског (Гуча) са територије чачанског округа; и љубићког (Прељина) и таковског (Горњи Милановац) рудничког округа.

Окружном комитету у Краљеву припадале су партијске организације срезова жичког (Краљево) и студеничког (Рашка) са територије чачанског округа.

Иако је оваква територијална подела стриктно одржавана, како у предратном партијском раду, тако и у току устанка, ипак је за време борби 1941. године долазило до мањих промена на периферији територија неких окружних комитета. Борци Тамнаве (Уб) издвојени су из надлежности Окружног комитета и штаба Ваљевског партизанског одреда, а посавотамнавски борци (Владимирци) имали су свој, Посавски партизански одред, партијски везан за Окружни комитет Ваљева.

Комунисти партијски везани за Окружни комитет Ужица деловали су у правцу организовања борбе у студеничком срезу (Рашка) и деловима Санцака, с којима се ужички округ граничи, успостављајући везе с народом ових крајева. Окружни комитет у Краљеву и штаб Краљевачког партизанског одреда проширивали су своју активност и на северне делове територије Косовске Митровице, која је припадала надлежности Обласног комитета за Косово и Метохију, али која је, по немачкој окупационој управној подели, припала Србији због богатства рудника Трепче, који су Немци планирали да експлоатишу, и ту се граничили са италијанском окупационом зоном. У току устанка, услед организовања борбе на суседном терену, Окружни комитет Краљева деловао је и на територији неколико општина западног дела трстеничког среза (крушевачки округ), међу којима се налазила и Врњачка Бања, где је био организован Врњачки народноослободилачки одред.

Везе окружних комитета са мобилисаним пуковима; комунисти се јављају као добровољци, војне команде их одбијају

Напад Немачке, уз помоћ осталих агресора, на Југославију, шестог априла 1941. године, иако је био муњевит и за кратко време срушио стару југословенску државу, није разбио партијске организације. Оспособљене за политичку борбу још у сурозим условима илегалног рада пре рата, партијске организације, захваљујући револуционарној организованости и политичкој зрелости партијског кадра, биле су врло активни политички чиниоци за време трајања априлског рата. На већ утврђеној партијској линији борбе против фашизма, као опасности за народни живот, слободу и независност, нарочито после двадесетседмартовских и других револуционарно-демократских догађаја, партијске организације у западној Србији упућивале су своје чланове, симпатизере Партије и све оне на које су партијске организације вршиле утицај, да ступају у војску и да предано раде на подизању борбеног духа у војсци и спречавању издаје.

Уочи немачког напада на Југославију, на територији западне Србије налазило се више мобилисаних пукова у којима су били резервисти. Међу мобилисанима у тим пуковима, који су били ратне војне јединице, налазили су се и многи комунисти. У самим јединицама комунисти су међусобно били у сталном додиру, а преко посебно одређених чланова Партије били су у вези са окружним комитетом територије на којој су логоровали.

У неким мобилисаним ратним пуковима, као у Ваљеву и у 72. пуку У Горњем Милановцу, биле су формиране и партијске ћелије. Међутим, Покрајински комитет за Србију дао је директиву да се у мобилисаним пуковима не стварају партијске ћелије. Потребно је да се комунисти активно повезују са масом војника, сваки у својој средини. Постојање ћелије ограничило би рад комуниста на уско дејство, можда водило изоловању и стварало опасност да се открију као организација и изложе прогонима. Став је био да војни-

ци комунисти раде са војницима, подофицири комунисти са подофицирима, а официри комунисти са официрима. Партијску политику у мобилисаним пуковима водили су, због најстроже конспирације, лично секретари, односно организациони секретари окружних комитета на линији опште партијске политике у војсци. Окружни комитети као целина нису улазили у питања рада у војсци, нити се о томе у окружним комитетима дискутовало, чиме се гарантовала тотална конспиративност ове осетљиве и врло значајне активности.

Иако је став Партије био да се комунисти одазивају војним позивима у том периоду опасности од фашистичког напада, ипак је извештај број истакнутијих партијских радника морао да проверава да ли да се одазове војном позиву. Партија је то чинила стога што је требало утврдити да ли војна команда таквог комунисту заиста позива на вежбу у јединицу која се спрема за одбрану земље, или жели да га, услед његове револуционарне политичке активности, изолује од рада с масама на тај начин што би га, помоћу војног позива, упутила у концентрациони логор, као што се чинило, на присилан рад, или у неко индустријско предузеће у коме су радници водили штрајкачку борбу, па је требало ломити раднички покрет помоћу мобилисаних које статус војника посебно обавезује на грађанску дисциплину.

У мобилисаном 58. пешадијском пуку у Љубићу крај Чачка, у коме је био изванредно борбен и војнички способан кадар резервиста, везу мобилисаних комуниста са секретаром Окружног комитета у Чачку одржавао је Радул Плазинић. У мобилисаном 72. пешадијском пуку Рудничана у Горњем Милановцу налазио се као војник и Милосав Милосављевић, секретар Окружног комитета Ваљева. Међу припадницима овог пука он је организовао партијски рад и одржавао везу са партијским форумима. Чак је одлазио и у Београд, где је од Покрајинског комитета добијао упутства у смислу опште линије Партије за рад у војсци. У ове пукове долазио је с партијским задатком Митар Бакић, кога је Централни комитет Комунистичке партије Југославије био одредио за рад у војсци. Бакић је мобилисаним комунистима преносио директиве Централног комитета и давао потребна упутства за рад на успостављању везе између комуниста и свих прогресивних и патриотских елемената у циљу подизања борбеног духа и залагања за политику одбране земље од фашиста чија је опаеност већ била на границама Југославије. Митар Бакић поднео је извештај Централном комитету КПЈ да је рад комуниста у мобилисаним пуковима у чачанском крају добро организован.

Тако је Партија била тачно обавештена о бојној готовости мобилисаних војника, али и о рђавој и недовољној снабдевености у наоружању и очигледним појавама издаје и саботаже многих виших официра који су заузимали главне командне положаје, што се јасно изражавало већ у периоду ратних припрема.

Пошто је напад на Југославију извршен пре него што је мобилизација спроведена, многи војни обвезници остали су код својих кућа. Партија је стога већ првог дана напада на Југославију упу-

ћивала све своје кадрове у војску. Одлазили су чак и омладинци који нису служили стални војни кадар. Свима њима Партија је давала упутство да се пријављују најближим војним командама.

У Ужицу (Титово Ужице), у коме је било седиште команде војног округа за ужички и чачански округ, пријавио се на позив Партије велики број немобилисаних војника, нарочито омладинаца из Ужица, Чачка и других градова ове територије. Борбено расположење народа овога краја било је огромно.

Партијска организација Ужица већ је на сам дан немачког напада, шестог априла, организовала митинг на коме су учествовали, поред чланова и симпатизера Партије, и многи радници, омладинци и други грађани. Митинг је одржан на брду Пори. Говорили су Миодраг — Жика Аврамовић и Добрило Петровић о одбрани земље од фашистичког нападача и улози комуниста, радника и омладинаца у тој борби. Изабрана је делегација и упућена команданту војног округа, пуковнику Едварду Борошу, који је, међутим, био петоколонаш. Делегација је захтевала пријем добровољаца у војску и организовање одбране града. Пуковник Борош цинично је одговорио делегацији: „Ми имамо довољно војске, ако буде требало ми ћемо звати!“.

У немогућности да сасвим отворено саботира примање добровољаца који су се масовно јављали, команда војних власти неке је примала, али с циљем да и тиме допринесе стварању пометње и дезорганизацији. Примљене добровољце команда је упућивала у јединице које не постоје, или их је накнадно одбијала с мотивацијом да нема довољно одеће и обуће, оружја и муниције.

Комунисти Чачка формирали су добровољачку групу у којој је било око 300 чланова Партије и СКОЈ-а (Савез комунистичке омладине Југославије) и других омладинаца, радника, ученика гимназије и студената, и упутили је у Ужице да се пријави окружној војној команди. Ове добровољне борце предводио је Милош Милић. Они су стигли до Овчарске Бање, а одатле упутили делегацију у Ужице с Миланом — Батом Јанковићем на челу да за групу тражи војни распоред и оружје. Међутим, представник команде оптужио их је да желе да пропагирају комунизам у војсци и просто их отерао.

И многим другим добровољцима у Ужицу речено је да треба да се врате својим кућама пошто команда не зна шта ће и са онима које је она позвала, а камоли са добровољцима.

Група из Чачка онда је, преко Драгачева, кренула у Санцак. Њено кретање прекинула је у Гучи појава немачких јединица.

Сличан случај поновио се у Ваљеву, где се пријавило преко 200 добровољаца, и у Шапцу.

У Краљеву су од војне команде места тражили да се боре против Немаца омладинци које је Партија упутила да се јаве као добровољци. Међу њима био је велики број скојеваца, пошто је у овом месту организација СКОЈ-а била врло јака. Официри старе југословенске војске одговорили су им да немају довољно оружја ни за обвезнике које су мобилисали.

Пет седница владе старе Југославије у Ужицу и Севојну су слика државе која се распада

Током краткотрајног априлског рата на територији западне Србије одиграли су се неки политички и војни догађаји карактеристични за расуло и безглавље којима су давали тон влада старе Југославије и њени генерали.

После бомбардовања Београда, шестог априла, влада старе Југославије, према раније утврђеном плану повлачења, избегла је у Ужице. Ту је за време боравка од неколико дана одржала пет седница. Прву седницу влада је одржала већ на сам дан шестог априла, у девет часова увече, у хотелу „Палас“. То је у ствари била прва седница тада већ ратног кабинета старе југословенске државе. председавао је др Владимир Мачек, потпредседник владе, пошто се председник, генерал Душан Симовић, кретао другим путем. Он се тада, вероватно, налазио у Бањи Ковиљачи са својим штабом.

Ова седница показала је да влада старе Југославије, петнаестак часова после немачког оружаног напада, нема никакве везе са својом врховном командом. Посматрачима ових историјских догађаја влада је давала слику једне беспомоћности и остављала утисак једне групе дезоријентисаних људи. То је била влада једне државе која се распада.

Наредну седницу влада је одржала сутрадан, седмог априла, у непосредној близини Ужица, у селу Севојно, где се била и сместила. Трећу седницу одржала је осмог априла, а две последње на територији западне Србије, деветог априла, такође у Севојну.

Већ на другој седници ратног кабинета, само један дан по непријатељском нападу на земљу, седмог априла, спремао се да нестане нико други до потпредседник владе др Владимир Мачек. У седници министарског савета он је известио да ће га у свему у функцијама у влади заступати један од првака Хрватске сељачке странке, др Јурај Крњевић, који треба да уђе у ратни кабинет као министар без портфеља. На истој овој седници распоређени су ресори владе по појединим местима околног подручја (пored Ужица, — Ариље, Ужичка Пожега, Матарушка Бања, Златибор, Краљево и Врњачка Бања). Али овај план о лоцирању појединих министарстава остао је нереализован. Развој ратних догађаја био је сувише брз.

•«»1

После седница у Севојну, влада је напустила Ужице, док је њен потпредседник др Мачек већ био отишао у правцу села Купинца, јужно од Загреба, где се налазио његов посед. Па ипак, ратној влади старе Југославије није сметало да на својој седници, одржаној после напуштања територије западне Србије, у Палама, једанаестог априла 1941. године, у пет часова по подне, констатује да је др Мачек стигао у Купинец и да тај његов поступак оцени као „жртву за свој народ“. Само деморалисани и изгубљени људи, као што су били капитулантски министри те владе, могли су Мачеково прелажење непријатељу и његов позив упућен масама да служе усташама и Немцима и да им буду послушне и покорне, огла-

се као жртву, а не као издају, што, у ствари, његов поступак једино јесте.

Убрзо по свом доласку у Купинец, овај, још увек активни потпредседник владе старе Југославије, дао је десетог априла, преко загребачког радија изјаву о својој солидарности са стварањем фашистичке марионете, усташке такозване Независне Државе Хрватске, а, према томе, и са уништењем Југославије, објављујући тиме отворено своју издајничку политику, којој је остао доследан до краја.

Тих дана немачки авиони бацали су изнад колона и положаја југословенске војске летке штампане на српскохрватском језику. Овим лецима Немци су објављивали да је југословенска држава престала да постоји, да је прокламована усташка држава, за чије је стварање дао овлашћење и др Мачек, и да југословенска војска треба да положи оружје. У летку, у полуписменој фашистичкој стилизацији, поред осталог, текстуално стоји: „Југословенски војници! . . . Југословенска држава са победом њемаца распала! . . . Нема смисла, да се ви даље борите! Положите и Ви оружје!\".

Ужице је било сведок безглавости једне владе, а, са осталим нашим градовима и селима, и сведок деморализаторских и издајничких поступака војних команди које одбијају добровољце и чији команданти својим поступцима и политиком раде за непријатеља.

Ужице је град који је, већ у првим данима априлског рата, потпуно јасно видео два света која су се сучелила: руководство државе, које је довело и даље водило земљу у пропаст, и нове борбене снаге народа које су ускоро дошле до пуног израза, а које је Комунистичка партија учврстила и подигла њихову борбеност, њихов ратнички морал и вољу.

Рапај-брдо, Шабац и Ужице — три места значајнијег отпора старе југословенске војске у западној Србији

У краткотрајном априлском рату, на територији западне Србије војници су само на неколико места давали значајнији отпор немачким освајачима. Сукоби су били у области Чачка, на Рапај-брду, које се налази на путу из Горњег Милановца у Крагујевац, код Шапца и у Ужицу, где је извршен напад на немачку колону тенкова која је дотле напредовала не наилазећи на јачи отпор. У знак одмазде Немци су потом тешко бомбардовали Ужице и масакрирали становништво.

На Рапај-брду су двојица млађих резервних старешина самоиницијативно организовали отпор. Употребили су артилерију и с Немцима водили огорчену борбу читавог дана дванаестог априла. Непријатељ је био одбачен и приморан да се у току вечери повуче. Немци су на бојишту оставили 18 мртвих, док су погинула три југословенска војника. Тај краткотрајни успех уливао је људима веру у могућност одбране, али њу није имао ко да организује на широј линији борбе у земљи. Један од двојице резервних старешина који је повео војнике на Рапај-брдо у борбу, био је

учитељ, говорило се из Мачве, али је остао анониман. Други је такође остао непознат.

Тек неколико дана после ове борбе Немци су ушли у Горњи Милановац, али долазећи са другог правца надирања, преко Рудника.

У области Шапца до сукоба с Немцима дошло је током 12. априла. Немачким мотомеханизованим јединицама, које су продрле преко Срема до пред Шабац, дали су код Кленка отпор војници разних јединица Прве армије старе југословенске војске који су се тим правцем повлачили. У току поподнева Немци су сломили овај отпор и, прешавши са око 20 до 25 борних кола преко непотпуно порушеног моста на Сави, продрли по подне 12. априла у Шабац.

Јужно од Шапца, 13. априла, Немцима су дали отпор војници неких коњичких и других јединица који су били за ту акцију обједињени у такозваном мачванском одреду разних јединица старе југословенске војске. У току 13. априла једна коњичка бригада извршила је оштар напад под вођством млађих официра и подофицира на немачке мотомеханизоване јединице у Шапцу. Ни овај напад није успео, и коњичке јединице биле су одбачене са великим губицима. У нападу на непријатељске механизоване јединице код Новог Села 66. коњички пук југословенске војске био је потпуно растројен. Тако је покушај отпора и у области Шапца остао без резултата. Југословенски војници у овим борбама имали су већи број погинулих.

У тим данима код Краљева, са брежуљака код ратарске школе, спонтано је дала Немцима отпор једна јача артилеријска јединица која је дотле дошла крећући се на своје место, по ратном распореду, од основне школе у Јездини, крај Чачка, где је била мобилисана. Непријатеља је гађала из свих својих оруђа. Резервном потпоручнику ове артилеријске јединице Станку Васиљевићу када је, после сукоба са Немцима, тражио правац кретања, у вишој команди, у резигнацији расула и повлачења, речено је: „Шта сте ви то радили?" Као да је било кажњиво пуцати на Немце.

Припремани народни отпор у Ужицу имао је успеха. Један од организатора отпора у граду био је комуниста Вукола Дабић. Војници и наоружани грађани, који су сами дошли до оружја у војним магацинима, сврстали су се заједно, и, из зграда, ископаних ровова и других заклона, дали јуначки отпор Немцима.

Борба у Ужицу почела је ноћу између 14. и 15. априла. На северном прилазу граду, на Сарића осоју, група војника, огорчена издајом и бекством старешина, у рану зору напала је немачку тенковску колону. Један непознати војник убацио је кроз куполу немачког тенка свежањ бомби, које су искидале машину. У том нападу он је погинуо. Али, то су биле експлозије које су објавиле почетак народне одбране овог слободарског града. Немачка тенковска колона је заустављена. Сачекавши појачања, Немци су наставили надирање и отпочела је борба за град, која је трајала до 15 часова. Са брда Доварје, изнад града, једна батерија топова непосредно је тукла Немце и наносила им губитке. Батеријом је ко-

мандовао Миливоје Тадић, стари члан још некадашње Српске социјалдемократске партије, кога су касније, у мају, из освете убили љотићевци на Златибору.

На артилеријску посаду на Доварју Немци су концентрисали ураганску ватру из многих лаких и тешких оруђа. За то време групе грађана и војника ставиле су се под команду неких резервних официра, као и већа група војника и грађана којом је командовао Вукола Дабић. Они су се борили против немачких јединица у свима деловима града. Кад је немачка тенковска колона допрла до центра Ужица, петоколонаш, пуковних Едвард Борош, истакао је белу заставу и изишао пред Немце да преда град. Пошто је непријатељ сматрао да је Ужице пало, пуцњи родољуба спречили су намере издајника Бороша и борба је поново отпочела пуном жестином. Немци су топовима непосредно гађали по зградама и искаљивали свој бес над градом и становништвом палећи све лепше и веће зграде и пљачкајући радње.

Немачки новински извештач, који је пратио трупе, о овој борби, поред осталог, писао је: „ . . . Ужице је једна неутешна гомила рушевина. Само неколико кућа не носи на себи трагове борбе . . .

Занимљиво је сведочанство једног млађег војног командира противавионске чете старе југословенске војске који је учествовао у борби у граду. Њему није био познат рад чланова Комунистичке партије на окупљању народа у одбрани града, па догађаје посматра као неорганизован спонтан отпор војника и грађана. О борбама за Ужице 15. априла 1941. године он пише:

„ . . . Настала је борба од стране неорганизоване масе војника која је трајала сутрадан до 10 часова. Тенковска колона (Немаца) наишла из Ваљева, напала је ноћу Ужице. Неколико тенкова упало је у град и из њих су бацане бомбе у куће, а из кућа војска и народ бацали су на тенкове бомбе и петролејске флаше и уништили неколико тенкова. Један број тенкова пробио се према железничкој станици и митраљирао неколико возова крцатих нашом пешадијом. Око шездесет младића, питомаца пешадијске подофицирске школе, храбро су јуришали бомбама на тенкове, више пута, и натерали их да одступе преко косе источно од Ужица. До зоре ови младићи скоро су сви изгинули . . . Није била организована никаква одбрана и сва је војска била препуштена сама себи. Немци су имали губитака око сто војника, док су тенкови који су се пробили према станици, до трупа у возовима, нама нанели велике губитке, имали смо велики број мртвих”.

У то време свима крајевима западне Србије кретале су се колоне разбијене и пометене војске. Народ је офицере нападао због бежања испред непријатеља, с огорчењем их презирао и пљувао. Родитељи су војнике, који су се враћали, терали из кућа, чудећи се зашто су дошли. Зар је рат за Србе могао тако брзо да се заврши? И тако несрећно?

Избегавајући сусрете с непријатељем, бацајући или скривајући оружје и униформу, многи војници и официри одлазили су својим кућама, али далеко више било је оних који су падали у руке

окупатору. Немци су организовали хајку за војницима који су се кретали теренима ван главних комуникација, сврставали их у заробљеничке колоне и упућивали у логоре.

У тим тренуцима комунисти су доносили закључке који су произишлаго из опште линије борбе Комунистичке партије против фашистичког агресора. Велики број комуниста успео је да избегне заробљавање, али су многи били у таквој ситуацији да су морали пасти у ропство, и били су упућени у логоре.

Већ у тим данима слома, комунистима и свима другим патриотима, било је јасно да се борба не може завршити на априлски начин. Ускоро је стигао позив Централног комитета Комунистичке партије Југославије од 10. априла 1941. године, упућен комунистима и радницима, упућен војницима у условима незадрживе најезде фашистичког окупатора. Ворбеш¹ позив је на отпор и с предвиђањима перспектива организоване борбе. У данима тешког слома и потиштености свих патриота, огорчења изазиваног чињеницом да је народ, који је у својој историји одолевао најездама многих завојевача, пао у ропство скоро без отпора, пошто су сваки покушај отпора онемогућавали сами његови властодршци и високи командни кадрови, — позиви Комунистичке партије на борбу и указивање на бољу будућност уносили су у душу народа нову веру и били једина нада и једини пут.

Партијске и скојевске организације у окупираној западној Србији брзо се сређују

Само првих неколико дана и ноћи окупације значиле су привремену неизвесност за комунисте. Враћајући се у своја места после кратког ратног априлског покрета, комунисти су, долазећи одмах у међусобну везу, већ током априла отпочели партијски рад. У том раду комунистима западне Србије пружио је огромну помоћ Покрајински комитет Србије. Партијски радници упућивани су у крајеве чију је политичку активност требало помоћи. Међу њима налазио се Милош Минић, који је упућен за инструктора Покрајинског комитета у Окружни комитет Ваљева, а у Шабац је упућен Миодраг — Миле Ивковић. Члан Покрајинског комитета Спасенија Бабовић и чланови Војне комисије Филип Кљајић, Бранко Крسمановић, Милан Мијалковић и остали, обилазили су терен појединих округа западне Србије, или су се састајали у Београду са партијским функционерима из окружних и месних комитета ради давања инструкција. У циљу преношења хитних одлука, као и разних задатака и партијског материјала, „створена је широка мрежа курира, углавном од некомпромитованих и поверљивих другова и другарица. Везе са окружним и месним комитетима одржаване су редовно, али тих дана, готово сваки дан, из разних округа долазили су секретари и други чланови окружних комитета у Покрајински комитет на реферисање и договор о разним проблемима који су произишлаго из настале ситуације" (Спасенија Бабовић).

Тако је, у условима окупације, Комунистичка партија показала не само да је њена организација жива, већ је почела и припре-

ме за највећу активност у својој историји, остајући с народом у данима његовог великог страдања. Организације Комунистичке партије у западној Србији после априлског слома, у смислу директива генералног секретара Комунистичке партије Југославије Јосипа Броза Тита, својим широким политичким радом обухватају, поред радника, све остале напредне и родољубиве грађанске елементе, жене и пионире, нарочито омладину. Организациона политика Партије у тим данима имала је огроман наклон на масе огорчене расулом војске старе државе и ропским положајем у који их је довела издаја корумпираних и профашистичких властодржаца.

У току априла и почетком маја окружни комитети партијских организација западне Србије већ су функционисали, углавном у саставима у којима су формирано током 1940. и почетком 1941. године на партијским конференцијама. Целокупну мрежу партијских организација на својој територији окружни комитети имали су у евиденцији, учвршћујући партијски механизам за најбоље функционисање. Прва директива под окупацијом о сређивању и оспособљавању партијских организација за рад благовремено је спроведена и показала је организациону спремност Партије.

Округ Шабач: Секретар Окружног комитета у Шапцу је Добросав Радосављевић — Народ, сарачки радник из Салаша Ноћајског; организациони секретар Душан Остојић, сарачки радник из Клења; чланови Вера Благојевић, студент медицине, која је истовремено и секретар Окружног комитета СКОЈ-а, Мика Митровић, чији је надимак био Јарац, студент медицине, и Здравко Шестић, учитељ.

У Шапцу, поред Окружног комитета, и ова су партијска и скојевска руководства: Месни комитет КИЈ (секретар Месног комитета је Зора Симеуновић, банкарски чиновник, чланови др Боро Тирећ, лекар, и Селимир Јовановић — Селе, учитељ) и Окружни комитет и Месни комитет СКОЈ-а. Секретар Месног комитета СКОЈ-а је Брана Црномарковић, радник, а, после његовог хапшења, Селимир Јовановић — Селе.

Тачан број партијских ћелија и партијског чланства у шабачком округу није утврђен. Скојевских актива било је више. Али сматра се да је у Шапцу и на територији Окружног комитета Шапца било преко сто чланова Комунистичке партије, неколико десетина кандидата за чланове и преко 60 чланова СКОЈ-а.

Велика пажња Окружног комитета Шапца била је посвећена стварању партијских ћелија и партијских актива по селима Подриња.

У срезу поцерском партијске ћелије биле су у Шапцу, и то две реонске, за источни и западни део града, и једна у којој су биле организоване жене раднице. Постојале су у граду и четири групе кандидата Партије. У селима поцерског среза углавном су била партијска упоришта. Налазила су се у Поцерском Добрићу, Богосавцу и Варни.

СКОЈ је имао пет актива (актив радничке омладине, студентске омладине, и активи у мушкој и женској гимназији и у учитељској школи).

Мачвански срез имао је више партијских организација. Партијске ћелије налазиле су се у местима Равље, Богатић, Салаш Ноћајски, Прњавор, Мачвански Причиновић, Шеварице, Клење, Штитар и две у Глушцу. Партијска упоришта била су у местима Табановићи, Дреновац, Мачванска Митровица, Засавица, Дубље, Салаш Црнобарски, Бадовинци, Црна Бара и Глоговац. Неке организације левих земљорадника у Мачви, где је, услед економске кризе, било велико политичко незадовољство међу сељацима, у ствари биле су упоришта Комунистичке партије.

СКОЈ је у мачванском срезу имао активе у Шеварицама, Богатићу, Штитару, Клењу и Прњавору.

У јадранском срезу постојала је гхартијска организација у Лешници, доцније и у Лозници, партијска упоришта у Јошеви и Лозници и скојевски актив у Лешници.

Округ Ваљево: На територији Окружног комитета Ваљева било је 19 партијских организација са 85 чланова Партије, док 34 члана Партије, по партијским евиденцијама, нису била везана за партијске ћелије.

Дужност секретара Окружног комитета Ваљева после априлског рата вршила је Милка Минић, професор, до повратка секретара Милосава Милосављевића, кожарског радника, који је још месеца јануара био мобилисан. Чланови Окружног комитета су Обрад Стефановић, столарски радник, Милан Китановић, обућарски радник, Милорад Милатовић, адвокатски приправник, Миљивоје Радосављевић, студент права, и Драгојло Дудић, земљорадник. Члан Окружног комитета Риста Михаиловић, браварски радник, био је заробљен и налазио се у логору.

У самом Ваљеву било је седам партијских ћелија (две у фабрици „Вистад“, четири градске и једна у филијали Народне банке). Већи број комуниста био је на личној партијској вези. Они су политички радили ван партијских ћелија.

У свима срезovima територије Окружног комитета Ваљева постојале су партијске организације или партијска упоришта. У азбуковачком срезу била је партијска ћелија у Пецкој, а партијско упориште у Љубовији; у рађевском срезу партијски актив у Крупњу, а партијска упоришта у селима Мојковић, Толисавац и Бела Црква; у колубарском срезу биле су партијске организације у Горњој Топлици, Санковићу и Мионици; у качерском срезу у Бабајићу и Љигу; у посавотамнавском срезу у Коцељеви; у тамнавском срезу у Лајковцу, Такову (тамнавском), Каленићу, Бањанима, Новацима и Кожуару.

На Убу је постојало средско партијско повереништво, чији је секретар био Андрија Мезињанин.

Пошто је један од првих задатака Окружног комитета после окупације био рад у новим условима, јачане су постојеће и створане нове партијске организације, међу којима: Месни комитет у Ваљеву, чији је секретар била Милица Павловић — Дара, професор; партијско реонско руководство за Љиг (секретар Сретен Читаковић); и партијске ћелије у Белој Цркви, Гуњацима, Крупњу, Баставу, Белановици, Шутцима, Клинцима, Живковцима и Моравци-

ма. У више села округа, у којима се налазио по један члан Партије, организација је имала своја упоришта која су вршила партијске задатке. У округу је била и јака организација СКОЈ-а.

Округ Ужице: После повратка секретара Окружног комитета Желимира Ђурића, 17. априла, из Сарајева, докле се повлачио пред најездом Немаца, реорганизован је стари и формиран нови Окружни комитет у саставу: секретар ЖелимЈ-ф Ђурић, који је био изабран за секретара још 1940. године, познат по свом револуционарном раду, због чега је као учитељ у вишеградском срезу отпуштен из службе, и чланови: Мирослав Веснић, Јеврем Поповић, Вукола Дабић, Љубиша Веснић, ДобрЈвоје Видић, Витомир Пантовић, Венијамин Маринковић и Милосав Матовић.

У Ужицу је постојао Месни комитет Партије и Окружни комитет СКОЈ-а, а на територији ужичког среза биле су партијске организације у Севојну и Стапарима, као и више партијских упоришта.

У ариљском срезу секретар Среског комитета био је Стеван Чоловић, родом из села Радобуђе, истакнути револуционар, нарочито познат по свом раду у београдској партијској организацији, због чега је и осуђиван на пет година робије, а партијске организације налазиле су се: две у Ариљу, две у Радобуђи (биле су највеће и најјаче сеоске партијске организације у читавом ужичком округу), затим у Вигошту, Погледима, Латвици, Гривској, Крушчици, Вранама и Грдовићу.

У пожешком срезу секретар Среског комитета био је Драгољуб Ђорђевић, а партијске ћелије налазиле су се у десет места овога среза (Сврачково, Роге, Рупељево, Годовик, Горобиле, Висибаба, Здравчићи, Бакионица и две у Пожеги). У срезу је постојао и Срески комитет СКОЈ-а, чији је секретар био Слободан Поповић.

Црногорски срез (Косјерић) био је испуњен партијском делатношћу, али мањом него остали срезови ужичког округа. Партијска организација постојала је у Косјерићу, а упоришта у селима Варди, Маковишту, Таору и Сечој Реци. У првим данима окупације као партијски радник на овом терену налазио се Мита Игумановић, који је дошао из београдске партијске организације на политички рад.

У рачанском срезу постојала је партијска организација у Бајиној Башти, са којом је сарађивао и Душан Јерковић, учитељ у селу Факовићу, у Босни, као и неколико партијских упоришта.

У златиборском срезу налазио се извештан број чланова Партије и симпатизера који су створили партијска упоришта у селима Дренови, Гостиљу, Равнима и на Златибору.

У срезу моравичком (Ивањица) партијски рад у ово време био је знатно живљи него пре рата. У априлским данима 1941. године постојала је партијска ћелија само у селу Брезови, чији је секретар Милосав Матовић, учитељ, члан Окружног комитета, који је једноремено руководио читавом партијском делатношћу у срезу. У Брезови је постојао и актив СКОЈ-а са 12 чланова. Комунистичка партија у срезу моравичком имала је јача упоришта на терену општина Придворица, Миланца, Опаљеник и Вионица.

У Ивањици, у којој је било неколико комуниста и кандидата Партије, формирана је партијска ћелија у току самога рата, 10. априла 1941. године, а потом је формиран и актив СКОЈ-а и организована партијска техника. Доласком Милинка Кушића, студента, који је због свог револуционарног рада био неколико година на робији у Сремској Митровици, на терену среза моравичког партијски рад постао је још живљи и постигнути су значајнији резултати у организовању Партије. Створена су упоришта у више села овога краја, а у неким и партијске ћелије (Придворица). Свестрано организовање партијског рада на територији среза ишло је и до стварања такозваних васпитних група, у којима су се окупљали и старији и млађи симпатизери Партије. Сав партијски рад у овом крају био је под непосредним утицајем инструктора ЦК КПЈ Петра Стамболића који је родом из села Брезове код Ивањице.

Округ Чачак: Чачански округ имао је у ове време најјачу партијску организацију у западној Србији. Поред великог броја чланова Партије, радника запослених у индустријским предузећима, омладинаца и интелектуалаца, карактеристично за чланство овога округа је велики број чланова Партије на селу. Чланова Партије и кандидата за чланство у Партији на територији округа било је близу три стотине, а исто толико и чланова СКОЈ-а.

Пошто је секретар Окружног комитета Момир Томић у марту мобилисан и пао у немачко заробљеништво током априлског рата, дужност секретара врши Радослав — Раде Минић, радник, који је до краја 1940. године био секретар Месног комитета у Чачку. Организациони секретар Окружног комитета је Ратко Митровић, студент. Чланови Бироа Окружног комитета су, поред Минића и Митровића, Радојица Радосављевић, радник, Милорад — Миле Станишић, студент, и Момчило — Моле Радосављевић, правник, а чланови пленума Окружног комитета су Милутин Стојић, земљорадник из Бањице, Радован Јовановић, радник, Радисав Недељковић, земљорадник из Леушића, и Љубиша Тодоровић, земљорадник из Краварице у Драгачеву. Војним питањима и скупљањем оружја руководио је организациони секретар Митровић.

У свима срезovima територије Окружног комитета Чачка постојали су срески комитети, осим у Драгачеву, где је било среско партијско повереништво.

Секретар Среског комитета среза трнавског био је Момчило Радосављевић, секретар Среског комитета среза љубићког Радован Јовановић, секретар Среског комитета среза таковског Јелена Поповић, а од месеца маја 1941. године Драгиша Николић, доцније Раде Кушић, и у срезу драгачевском секретар Среског повереништва Љубиша Тодоровић, а потом комитета Милић Бугарчић.

Осим у Чачку, месни комитет постојао је и у Горњем Милановцу, као и 43 партијске организације на територији Окружног комитета (Трнава, Жежевица, Бањица, Атеница, Лазац, Мрчајевци, Прељина, Прислоница, Доња Трепча, Љубић, Трбушани, Горња Горевница, Доња Горевница, Гуча, Краварица, Дучаловићи, Горачићи, Марковица, Каона, Вирово, Коштунићи, Леушићи, Сврачковици, Бело Поље, Велеречје, Неваде и Прањани, а по једна партиј-

ска организација за села Пријевор и Миоковци, Мојсиње и Станчићи, Ракова и Соколићи, Заблаће и Вапа, Лопаш и Прилипац и Церова и Драгојевац), осам партијских организација у Чачку (у војнотехничком заводу, која је имала три одељења, фабрици хартије, железничкој ложионици у Љубићу, синдикатима, гимназији и три реонске) и две у Горњем Милановцу. На територији округа Партија је имала упоришта у двадесет и једном месту (Остра, Бреница, Коњевићи, Врбава, Грабовица, Мајдан, Рудник, Горња Црнућа, Теочин, Срезоевци, Брезна, Брајићи, Горњи Бранетићи, Доњи Бранетићи, Озрем, Калиманићи, Савинац, Слатина, Виљуша, Миросаљци и Зеоке).

Поред Окружног комитета СКОЈ-а постојали су срески комитети СКОЈ-а у Чачку и у Горњем Милановцу и месни комитети СКОЈ-а у Чачку и у Горњем Милановцу. Међу више скојевских организација најјаче су биле у војнотехничком заводу у Чачку и у чачанској гимназији.

Партијска техника пренесена је из Чачка и организована у селу Јездини, у близини града. Док је била у Чачку налазила се у једној дворишној згради куће Ратка Митровића и на игралишту радничког фудбалског клуба „Борац“, односно „Омладинац“, пошто је клуб после полицијске забране променио име.

Округ Краљево: Окружна партијска организација у Краљеву створена је фебруара 1940. године. Дотле је послове Окружног комитета у Краљеву вршио Срески комитет. Ослањајући се на опште резултате рада Партије међу радницима, омладином и осталим напредним грађанима, и водећи борбу против свих аката фашизације земље и капитулантства пред опасношћу спољне фашистичке агресије, новостворзени Окружни комитет Краљева постигао је знатне резултате у учвршћењу партијских организација и протлирењу политичког утицаја Партије на народ овога краја. Секретар Окружног комитета, радник Десимир Јововић, који је био упућен из београдске партијске организације, услед свог активног политичког и организационог рада, био је запажен и изложен прогонима. Отпуштен је са посла, а полиција му је забранила боравак у Краљеву. Услед његовог одласка, дужност секретара Окружног комитета врши организациони секретар Окружног комитета Гвозден Пауновић, радник. Чланови Окружног комитета су Чеда Васовић, радник, који доцније одлази у Пожаревац, Миро Драгишић, радник, Живојин Јовановић, студент, и Драгослав Богавац, студент. Све до повратка Драгослава Богавца из војске, дужност секретара врши Пауновић, после чега је, јула 1941. године, за секретара Окружног комитета изабран Богавац.

Партијске организације у Краљеву, а и са читавог подручја Окружног комитета, биле су непосредно везане за Окружни комитет. Територији Окружног комитета припадали су срезови жички и студенички и подручје Врњачке Бање трстеничког среза.

Није утврђено да је у Краљеву постојао и срески комитет, после формирања Окружног комитета. Партијска организација, добро учвршћена, имала је осам партијских ћелија. Две су биле у фаб-

рици авиона, једна у фабрици вагона, три градске, једна абаттијско-кројачких радника и једна опанчарских радника.

На територији жичког среза биле су партијске организације у Чибуковцу, Жичи, Дракчићима и две у Рибници, док је Партија имала упоришта у више села жичког среза (Адрани, Самаиле, Обрва, Лађевци, Сирча, Милочај, Витановац, Ратина, Драгосињци, Грачац, Кованлук и Ковачи).

У срезу студеничком постојала је партијска ћелија у руднику Јарандо, као и упоришта у Рашкој, Беоцима, Рудном, Градцу, Јосаничкој Бањи, Рватима и Баљевцу.

Организација СКОЈ-а Краљева имала је свој Окружни комитет. Највећи број чланова био је у самом Краљеву, у коме је постојао и срески комитет СКОЈ-а, као и седам скојевских актива. Окружни комитет СКОЈ-а формиран је другом половином 1940. године. Сва напредна радничка и школска омладина у Краљеву била је обухваћена радом СКОЈ-а, тако да је у скојевској организацији у Краљеву тада било преко 200 чланова.

Сеоских актива СКОЈ-а било је у више села партијске околне територије Краљева (Рибница, Ратина, Матарушка Бања, Сирча, Адрани, Беоци, Грачац, Обрва, Чибуковац, Дракчићи и Лађевци).

У срезу студеничком постојала су два актива СКОЈ-а, оба у Беоцима.

Народи Југославије продужују борбу

У току априла партијским организацијама западне Србије достављен је, курирском службом преко Покрајинског комитета, проглас Централног комитета од 15. априла, којим Комунистичка партија објављује да народи Југославије продужују борбу против фашистичких завојевача. Дата је и директива да се целокупна активност партијских организација упуту у правцу припрема за борбу широким окупљањем народа и скупљањем оружја, муниције, експлозива и санитетског материјала. Припремање народног фронта борбе и окупљање широких народних маса, поред тога што је обезбеђивало успех, историјски је одговарало улози Комунистичке партије, која је једина од свих политичких партија остала с народом, која је имала револуционарне и демократске услове да изврши овакву мобилизацију маса и да их поведе у борбу за ослобођење, и била једина партија општејугословенског карактера.

О широком мобилисању народних маса друг Тито каже: „За нас је и из формалних разлога било врло важно да не иступимо сами као комунисти, него да одмах у почетку прикупимо и што више некомуниста, то јест напредних демократских елемената, пошто смо били свјесни да ће борбу почети заправо онај најбољи дио, комунисти, који су на то били спремни. Али, у једној даљој перспективи ми смо водили рачуна о томе да терет борбе не могу сносити само комунисти, већ да га морамо пренијети на што шире народне масе“.

У западној Србији, у првим данима после слома старе југословенске војске, било је услова за масовније скупљање и скривање оружја и муниције. И сам народ, посматрајући с чуђењем брзи слом старе државе, и очекујући нове народне снаге које ће се супротставити завојевачима, прикривао је оружје које је било разбациано приликом капитулације. Комунисти су ораганизовано и активно радили преко партијских и скојевских организација на сакупљању и једној врсти магационирања оружја, које је, паковано да се заштити од оштећења, смештано на скривена места.

Скупљање и скривање оружја и друге ратне спреме у данима слома старе југословенске војске, нарочито пре партијског прогласа о томе, треба тумачити и као акт који је био на општој линији Партије у борби против фашистичких завојевача и израз низа одлука које су комунисте и остале родољубе упућивале на војне припреме.

Само таквом политиком Партије може се објаснити ширина рада на скупљању и скривању оружја и муниције и пре упућеног прогласа, чак и тамо где је проглас касније стизао.

У области западне Србије било је и неколико војних аеродрома са великим количинама авионских бомби (покрај Прељине, код Чачка, и код Ужичке Пожеге), које непријатељ дуже времена није могао да склони. Било је и других војних база, више цистерни са стотинама хиљада тона бензина, затим магацина и осталог. У селу Мрсаћу, крај пута Чачак — Краљево, налазило се једно од највећих војних слагалишта муниције старе југословенске војске, у коме су у подземним лагумима били смештени милиони пушчаних и митраљеских метака и артилеријских граната.

Огорчење којим је народ примио априлску капитулацију и окупацију земље, манифестовано је већ у првим данима немим отпором народа према немачким окупаторима. Родољуби нису крили своје непријатељство према поробљивачима, и почело се земљом говорити да постоје народне снаге које ће тек дати отпор окупатору. То, а и као мера застрашивања, руководило је немачког командујућег генерала у Србији, фон Коцфлајша, да из штаба једнаестог немачког армијског корпуса изда наредбу о таоцима, за случајеве отпора и побуне. Њом су Немци већ у првим данима окупације показали своје окупаторско лице и своју злочиначку безобзирност. „Очекујем, — пише у заповести генерала фон Коцфлајша од 27. априла 1941. године, — да сваки отпор буде сломљен са безобзирном оштрином. Без оклевања треба стрелјати сваког оног ко се затекне под оружјем, било да даје отпор или да бежи, а оне који се предају изручити ратним или преким судовима ради хитне пресуде . . . У немирним областима узимати и даље таоце и, уколико се појави и надаље непријатељски отпор, треба предложити њихово стрелјање. Сваки ће се обзир протумачити као слабост немачких трупа, и зато је неумесан“.

Сутрадан по наредби фон Коцфлајша, командант друге немачке армије, као више команде, фелдмаршал барон Максимилијан фон Вајкс, издао је 28. априла 1941. године ново драстично на-

ређење немачким трупима у окупираној Србији у коме, поред осталог, стоји:

„б) Ко се . . . пронађе у српској униформи под оружјем, ставља се ван граница међународног права и има одмах да се стреља.

„ц) Појави ли се у једној области нека наоружана банда, треба стрељати и мушкарце способне за оружје, који су ухваћени у близини банде, уколико се не може одмах установити да они нису били у вези са бандом.

„д) Сви стрељани има да се обесе, а њихове лешеве оставити да висе...

„2) . . . д) У угроженим местима која су поселе трупе одмах узети таоце (из свих друштвених слојева), које треба после напада стрељати и обесити. Ову меру одмах објавити у тим насељеним местима”.

У окупираној Србији јаке немачке снаге завеле су свестран и моћан систем војне и полицијске управе и економске пљачке

По завршетку војних операција, и после капитулације старе југословенске војске, немачке трупе, које су извршиле инвазију Југославије, у Србији су се задржале само непун месец дана. Већ крајем априла и почетком маја 1941. године почело је њихово повлачење. Упућиване су у источне европске области у којима су концентрисане елитне ударне немачке дивизије за напад на Совјетски Савез, напад који је Хитлер припремао у највећој тајности. Тако су јединице инвазионе линије у Србији замењене посадним трупима.

После ратних операција у априлу, у Србији су се задржале трупе немачког једанаестог армијског корпуса генерала фон Коцфлајша, који је био потчињен другој армији фелдмаршала фон Вајкса (седиште му је било у Београду). Делови трупа једанаестог корпуса, осим у Србији, налазили су се у Банату и у неким суседним крајевима Санџака и Босне.

У западној Србији прве окупационе трупе биле су из састава 60. моторизоване дивизије једанаестог корпуса распоређене на простору: Лозница — Ваљево — Чачак, затим у области Пријепоља и Вишеграда.

На место трупа и штабова друге армије и једанаестог корпуса, који су повучени због припреманог напада на Совјетски Савез, окупациону службу у Србији вршила је 65. виша команда за нарочиту употребу, са генералом артилерије Паулом Бадером на челу. Ова команда потчињена је дванаестој армији фелдмаршала Вилхелма Листа, чије је седиште било у Грчкој.

У саставу 65. више команде за нарочиту употребу, у Србији налазиле су се 704, 714. и 717. посадна дивизија. У западној Србији распоређене су трупе 704. дивизије. Штаб дивизије и 654. артилеријски дивизион налазили су се у Ваљеву, штаб 724. пешадијског пука и први батаљон у Ужицу, други батаљон овога пука у Вишеграду и трећи батаљон у Чачку, док су јединице 717. дивизије дислоциране у јужном крају старог чачанског округа, у Рашкој, и на

суседиим територијама, дуж демаркационе линије према Италијанима, на простору Косовске Митровице у области Косова и на простору Новог Пазара у области Санџака. Доцкије, у почетку устанка у Србији, ове трупе вршиле су извесна померања.

У саставу 65. више команде за нарочиту употребу из Немачке је пребачена у крајеве источне Босне и 718. немачка посадна дивизија. Она је распоређена у Босни дуж западне границе Србије у простору претежно настањеном српским становништвом, с планом интервенције у случају побуне. И ова дивизија је доцније узЈл-мала учешћа у борбама против устаника на територији западне Србије.

Предвиђене као посадне трупе, дивизије које су пребачене у Србију, у прво време нису имале своју артилерију. Али су им убрзо додељене батерије формиране од заплењених артилеријских оруђа, као и инжењерске јединице и јединице за службу везе. У западној Србији ове су батерије, за кратко време, прерасле у артилеријске дивизионе и употпуниле спремност немачког окупатора, који се стално бојао да српски народ не устане на оружје.

У раскомаданој Југославији непријатељи су примењивали специфичне методе у управљању, посебне за сваку област.

Спровођење мера окупације у Србији вршило је паралелно неколико немачких установа. Док је до двадесет другог априла 1941. војно-управне послове вршио командант позадине друге немачке армије фелдмаршала фон Вајкса, од тада ступа у дејство новоформирани штаб војног команданта Србије образован у Београду. За команданта Хитлер је именовао генерала авијације Хелмута Ферстера, који је почетком јуна прекомандован, а на његово место за команданта Србије именовао је генерала противавионске артилерије Вилхелма фон Шредера. У једној авионској несрећи у Топчидеру, код Београда, он је погинуо. На његово место дошао је генерал авијације Хајнрих Данкелман.

Територија Србије, као и Грчке, иако окупирана, одлуком Хитлера проглашена је ратним подручјем. Стога је сву војну, управну и извршну власт у својим рукама имао војни орган. То је био командант југоистока фелдмаршал Вилхелм Лист. Имао је сва права територијалног и оперативног командовања и био непосредно потчињен немачкој врховној команди. У окупираној Србији команданту југоистока, фелдмаршалу Листу, били су потчињени и војни командант и командант 65. више команде за нарочиту употребу. Ови команданти у Србији вршили су своје дужности независно један од другог и руководили великим апаратом који им је био потчињен. У штабу војног команданта Србије, већ у почетку његовог формирања, било је упослено 726 службеника, међу којима је рад био подељен по свим линијама војно-управне организације и засецао у целокупан живот становништва.

Задатак команданта Србије био је да одржава ред и мир, да осигурава комуникације, руководи управом, организује и контролише квислиншку власт и издаје законске прописе. За ове многу-струке послове он је имао два штаба: командни, који је спроводио војне задатке и старао се о безбедности и реду у Србији, и управни, на чијем се челу налазио државни саветник др Харолд Тур-

нер, који је имао ранг генерала. Др Турнер је упућен на рад у Србију по специјалној оцени самог Хитлера, пошто се истицао свирепим директивама које је већ спроводио у току другог светског рата у Луксембургу, Белгији и Француској. Сем тога, др Турнер се у Француској истакао и организовањем квислиншког апарата, какав је задатак имао да изврши и у Србији. Др Харолд Турнер био је добар лични познаник рајхсфирера Хајнриха Химлера, руководиоца гестапоа и целокупне немачке полицијске службе, и уживао његово пуно и изузетно поверење.

Као највиши управни окупациони орган у Србији, др Турнер је, у ствари, вршио функције владе, изузев питања из привреде, односно привредне пљачке, почев од одузимања робе из трговина и хране од сељака, до експлоатације природних богатстава, нарочито рудника, чији је рад био од важности за немачку ратну индустрију. За привреду био је надлежан штаб генералног опуномоћеника за привреду. Поред тога, др Турнер био је саветодавни орган команданта Србије за сва управно-политичка питања и за мере које је требало предузимати.

У окупираној Србији др Турнер је управљао преко подручних војно-управних команди, преко немачких полицијских јединица, које су вршиле дела одмазде, преко разних органа власти који нису били укључени ни у немачки централни систем, ни у квислиншки систем, и, најзад, преко квислиншке владе у Србији која је била само један од инструмената управног штаба. Преко свог финансијског одељења овај штаб вршио је пљачку јеврејске имовине, контролисао рад квислиншких финансија и наплаћивао ратну штету наметнуту Србији за грошкове инвазије и окупације. Др Турнер је био надлежан и за одобравање свих прописа које је доносила квислиншка влада, за које је, разуме се, он давао иницијативу да се уводе, а који су, најчешће, садржавали наредбе за вршење ратних злочина, пљачке и спровођење разних превентивних мера у циљу одржавања безбедности.

При управном штабу налазио се и делегат гестапоа ради усклађивања рада са управним органима, затим апарат за организовање полицијске службе из реда фолксдојчера, апарат за формирање обавештајаца чији је задатак био шпијунирање становништва и пријављивање сваке изјаве и сваког акта који су били уперени против интереса немачког окупатора.

Поред гестапоа, у Србији се налазила моћна војна обавештајна служба, абвер, као и други разни обавештајни и полицијски органи и трупе. Они су били непосредно подређени немачкој врховној команди или другим високим командама. Задатке, који су се састојали од застрашивања и денунцирања до извршавања злочина над народом, вршили су контраобавештајна служба, која је имала врло разгранату мрежу агената и радиостанице по свима већим местима у Србији, мрежа поверљивих агената, тајна војна полиција, и тако даље.

Сав овај војни и управни апарат имао је своје подручне органе на територији читаве Србије. На тај начин је широка и изукрштана мрежа војних, полицијских и других управних активности контролисала покрет скоро свакога човека и вршила снажан и застра-

шујући притисак на становништво. То је остављало утисак о немогућности ма каквог политичког рада, поготову вршења неких организованих припрема противу окупатора.

Србија је била подељена на четири обласне војноуправне команде (фелдкомандантуре), које су преко управног штаба биле потчињене војном команданту Србије. Свака фелдкомандантура имала је штаб скоро са истом поделом послова као и штаб војног команданта Србије. Командант фелдкомандантуре био је официр чина пуковника или генерала. Углавном за гходручје западне Србије, седиште фелдкомандантуре 1941. године било је у Ужицу.

Ове обласне војноуправне команде подељене су на окружне (крајскокомандантуре) са истом надлежношћу за своју територију као и обласне. У западној Србији окружне команде биле су у Шапцу и у Ваљеву.

Поред окружних, биле су и месне војноуправне команде (ортс-командантуре), чији је задатак такође био одржавање реда и безбедности, вршење надзора над цивилном управом квислинга и над становништвом, и предлагање дела одмазде за сваки случај сабо-таже или погибије припадника немачке оружане силе.

Одређене задатке у Србији, што се односило и на западну Србију, вршили су и други окупациони органи. Треба споменути, поред осталих, опуномоћеника немачког министра спољних послова фон Рибентропа, пропагандно одељење, које је вршило војну и политичку пропаганду и надзор над квислиншком пропагандом, команду за прикупљање ратног плена бивше југословенске војске, разне јединице за одржавање јавног саобраћаја, организацију радне службе Тот, експозитуру Хитлерове националсоцијалистичке партије, организацију фолксдојчера Културбунд.

У оквиру овог моћног и свестраног војноуправног окупационог апарата, који је био испреплетан многостраним линијама преко територије читаве Србије, укопчава се, као управни инструмент штаба др Турнера, и квислиншка комесарска управа Милана Аћимовића, доцније и влада Милана Недића. У сплету непријатељских војноуправних организација, ове квислиншке апаратуре су обичан службенички и послушни орган немачке окупације. Систем стварања квислиншких апарата у окупираној Европи, примењен је у Србији преко стручњака за ову врсту операције, др Турнера. По фашистичким окупационим замислима, квислиншке владе треба да одиграју улогу обавештајаца и издајника, док је народ требало уверавати, да би се држао у заблуди, као да тобож има своју националну владу која штити његове интересе и која се жртвује због његове судбине.

Третирана као ратно подручје, Србија, и сви њени крајеви, па, према томе, и западна Србија, била је изложена притиску најбруталнијег окупационог терора и пљачке. По замисли окупатора, његову власт требало је да обезбеди свемоћна мрежа војних и управних органа овлашћених да врше злочине, без колебања и без аката слабости, свирепи и на застрашујући начин. Пипци разноликих шпијунских и других органа пружали су се до самих породица. Требало је знати не само о сваком поступку, већ и о свакој мисли грађана. Терор и та широка војноуправна служба, с друге стране,

показивали су сву важиост коју је немачки непријатељ придавао окупацији територије Србије, пошто је она везивала својим комуникацијама Европу са Блиским истоком и била од изузетног значаја за непријатељеве војне и економске везе и његову сигурност. Експлоатација рудних богатстава Србије употпуњавала је разлоге окупационог терора и свестраног система војних и управних органа.

У тој светлости показује се тежина и сурова озбиљност услова рада комуниста и свих осталих напредних људи и родољуба на припремању устанка, као и јединство народних маса у чувању тајни ових припрема од непријатеља и од његових агената.

Српски народ, који је у овом рату изгубио своју националну независност, није се мирио са ропским положајем у који су га довели његови буржоаски властодршци. Прилике у западној Србији, као уосталом и на територији читаве Србије, биле су врло тешке. Интернирано је у немачке заробљеничке логоре око 200.000 војника из Србије, који су били заробљени приликом слома старе југословенске војске. Услед прогона Срба, који су вршени по многим југословенским земљама, Словенаца, које су расељавали Немци са анектиране територије, и Хрвата, који су бежали испред усташког терора, у Србији се нашла једна нова маса од преко 200.000 лица којима је требало пружити помоћ у смештају и исхрани.

Јевреји и Цигани, које су Немци ставили ван закона, такође су тражили уточишта код појединих породица, скривали се и покушавали да се спаеу од уништења. Све те околности, као и важан географски и економски положај Србије, и гледање немачких генерала и самог Хитлера на Србију с непријатељском мржњом још из првог светског рата, када је ова земља у жилавој одбрани 1914. и 1915. године Немцима и њиховим аустроугарским савезницима задавала много мука и нанела велике губитке, довели су до закључака фашистичког непријатеља да окупација у Србији мора бити моћна и широка мрежа војних и управних органа, с применом најсвирепијих мера одмазде за сваки покушај отпора.

Стога је организациони рад Комунистичке партије на устаничким припремама народ западне Србије одано усвајао и подржавао. У младим и смелим људима, у радницима, сиромашним сељацима и поштеним интелектуалцима, за које је народ знао да су били прогањани у старој држави, гледао је једину своју снагу која је способна да покрене борбу и једину гаранцију за доследно и херојско вођење те борбе. Широке народне масе нису криле да то може да буде само дело радних и поштених људи, осећајући тиме класни карактер снага које су вршиле припреме.

Западна Србија празнује Први мај и растура проглас Централног комитета КПЈ који садржи општи програм борбе

Паралелно са наредбама окупационих генерала о одређивању таоца и безобзирном вршењу одмазде за свако дело отпора немачкој сили, окупациона управа у Србији наређује да се настави рад у свима фабрикама и другим привредним предузећима. То нарочито важи за предузећа која имају значаја за ратну привреду. Фор-

сиран је рад на успостављању саобраћаја и обнављању порушених саобраћајних објеката које су минирале трупе старе југословенске војске приликом повлачења. Нешто доцније, на плану стварања услова за чврсто одржавање окупационог режима и обезбеђење рада привреде, из заробљеничких логора пуштени су службеници полицијске струке и жандарми, пошто су дали обавезу да ће се придружити раду управног апарата који се ставио у службу окупатора.

У местима западне Србије, у којима је било индустријских објеката, тако је, уз помоћ пете колоне и чланова југословенске фашистичке организације Збор Димитрија ЈБотића, почињао рад. Радници су позвани од својих кућа да се јаве на посао. У Краљеву је отпочела рад фабрика авиона и фабрика вагона, у Ваљеву, Чачку, Ужицу и Шапцу исто тако већина предузећа, као и саобраћај.

У оквиру тог привидног легализовања живота, почиње и улога грађана немачког порекла, који су се у градовима западне Србије налазили као стручњаци и истовремено били шпијуни фашистичке Немачке још од пре рата. Они стварају нове национално-културне организације под називом Културбунд. Чланови Културбунда имали су посебне ознаке и њихово кретање било је слободно, с обзиром на важну политичко-полицијску и војну улогу коју су вршили за рачун окупатора. Једна од већих организација Културбунда била је у Краљеву.

Док окупатор ради на проширењу и учвршћењу своје власти, комунисти западне Србије празнују Први мај, припремајући народ на пружање отпора окупатору. Умножени првوماјски проглас Централног комитета Комунистичке партије Југославије и прогласи Покрајинског комитета Србије растурану су по градовима и селима. Првوماјски проглас Централног комитета, са општим програмом борбе против окупатора и њихових слугу, био је нови подстрек у раду на припремама за оружану борбу. Поред осталог, проглас је садржавао: „... Као што је Комунистичка партија до сада стајала у првим редовима народне борбе, тако ће од сада још упорније организовати и водити борбу народа против окупатора и њихових слугу у земљи, против распиривања националне мржње, за братство народа Југославије и свих народа на Балкану, против израбљивања радних народа, за бољу и срећнију будућност.

„Радници, сељаци, грађани — сви родољубиви елементи!

„На окуп! У овим судбоносним данима потребно је ујединити све снаге у борби за ваш опстанак . . . Устрајте у борби у коју вас позива и коју води авангарда радничке класе — Комунистичка партија Југославије”.

Месец мај је месец пуне партијске активности организација на политичком окупљању народа и на војним припремама, што је по селма и градовима западне Србије стварало атмосферу као да рат тек почиње.

Полицијски апарат старе Југославије, иако се ставио у службу немачког окупатора, био је неспособан да спречи политички рад комуниста. О томе Спасенија Бабовић пише: „После окупације, све скоро до 22. јуна, владало је неко „примирје” у односу на прогоне и хапшења комуниста. Било је очигледно да је полицијски апарат

старе Југославије у извесном смислу разбијен, несређен и вероватно у ишчекивању, тако смо се на извештајан начин кретали „слободније“, и читаву активност могли смо да развијемо без неких великих сметњи. Но, и поред оваког стања, увек смо били крајње опрезни“.

Образовање квислиншке комесарске управе у Србији и тајно консултовање Драже Михаиловића са љотићевцима да се ставе у комесарску службу председници општина и стари југословенски полицијски апарат

Поред окупатора, у Србији се појавио у врло интензивној активности још један непријатељ. То више није само пета колона, коју су чинили припадници немачке народности, плански убачени у нашу земљу још пре рата, или фолксдојчери, припадници немачке националне мањине у Југославији коју су нацисти мобилисали на послу рушења југословенске државе и поробљавања југословенских народа. Пета колона били су и разни немачки плаћеници у државном апарату и присталице фашистичке идеологије, чланови организације Збор Димитрија Љотића, усташка организација Анта Павелића, као и разне сепаратистичке групе.

Од првих дана окупације на помолу је нови тип отворених издајника. То су носиоци буржоаског поретка, који су своје личне интересе ставили изнад независности државе, слободе народа и његовог живота. У циљу да обезбеде своје економске позиције, они се под разним видовима, поступно, укључују међу сараднике окупаторског режима. Врхунски јавни израз ових издајника, који се истицао још пре рата приликом организовања прогона радника и свих напредних људи, је полицијски каријериста, злогласни ранији министар унутрашњих послова и управник града Београда Милан Аћимовић са својим апаратом који је била створила домаћа буржоазија за учвршћење своје власти и борбу против напредног радничког покрета у земљи.

Познато је да се већ тада и четнички војвода Коста Пећанац, са организацијом четника, који су имали своје одборе међу заосталим и проблематичним елементима по разним местима, такође ставио на располагање Немцима. Везу између Немаца и ових група, Аћимовићеве и Пећанчеве, одржавао је фашистички идеолог Димитрије Љотић. Немци су; изгледа, око свих својих аката ангажовања квислинга у Србији, претходно консултовали свој политичко-идеолошки ослонац у Србији, Димитрија Љотића, и његове водеће сараднике.

По многим сведочанствима, и Драгољуб — Дража Михаиловић, генералштабни пуковник старе југословенске војске, који се са групом официра, подофицира и жандарма, непун месец дана после капитулације Југославије, склонио у област Сувобора у западној Србији, већ од првих дана окупације био је у вези са Димитријем Љотићем. Веза између Љотића и водећих војних личности постојала је још пре рата. Чак је и Билтен, орган Љотићевог Збора, крајње реакционарних ставова и фашистичке идеологије, штампан

у штампарији министарства војске и морнарице старе Југославије са поверљивим одобрењем надлежних војних кругова.

Познато је да су Љотићевци људи долазили у штаб Драже Михаиловића, да су са њим водили тајне разговоре и, свакако, доносили и односили разне поруке. Али, до најновијег открића није се знало да је Дража Михаиловић био активни учесник у помагању квислиншког апарата у Србији и, тиме, постао инструмент окупационе политике фашистичких поробљивача, и издајник. Међутим, он је својим каналима протурао вести да жели да се бори против окупатора чим за то буде погодно време. Његова формула чекања погодног момента, у ствари била је политика прикривања сарадње са квислинзима и окупатором. У тој обмани народа он је дуже и успевао. Тек у време распламсавања борбе, народноослободилачки покрет утврђује скривене контакте Драже Михаиловића и његовог четничког штаба са непријатељима. А у новембру 1941. године Дража Михаиловић извршио је, за рачун окупатора, и отворени оружани напад на устанике, чиме је допринео да се сломи одбрана ослобођене територије у западној Србији.

Поставља се питање зашто је Дража Михаиловић то чинио и откуда његова сарадња са непријатељима већ од првих дана окупације?

1) Познато је да је Дража Михаиловић, као обавештајни официр на служби у генералштабу старе Југославије, у ствари био одајни орган друштвених буржоаских снага које су владале у старој држави.

2) Као такав он је еволуирао, заједно са политиком владајуће класе, у правцу толерисања фашистичких земаља.

3) Дража Михаиловић, политички и идеолошки везан за поредок старе државе и његов владајући систем, схватио је као свој задатак ометање ослободилачке борбе коју је покренула Комунистичка партија Југославије, устајући против њених крајњих револуционарних циљева. Оријентисан на чување позиција монархије и буржоазије, он у условима окупације није био опредељен на оружану борбу, већ на пасивно чекање да се рат реши на светским фронтима, а он, потом, да се са својом организацијом прогласи у земљи за врховну власт која има да обезбеди политичку владавину старог режима. За његову пасивну егзистенцију, сарадња са свима који су били на линији његовог циља, па и са квислинзима, и самим окупатором, била је могућност за очување власти за рачун старог поретка и, истовремено, за борбу против ослободилачког програма коме Комунистичка партија стоји на челу. Он није бирао средства у томе, отпочињући, кагш су истицали он сам и љотићевци, чак и грађански рат. За Дражу Михаиловића нису постојале никакве жртве у циљу очувања позиција старог режима. Он се у тој својој политици спустио до бескрупулозности. И такав његов рад одвео га је у издају, на чије се позиције свела и читава његова четничка организација.

Пошто су били један од политичких ослонаца окупатора у питању формирања апарата комесарске управе у Србији, љотићевци су желели да утврде став Драже Михаиловића према комесарској управи, да добију његову сагласност за ову управу и обезбеде ње-

тову сарадњу са њом. Стога су, вероватно већ одмах по његовом доласку у западну Србију из Босне, током маја упутили емисаре у његов штаб. Они су га обавестили о стварању комесарске управе Милана Аћимовића и тражили његово гледиште. Пошто су нарочито истицали план комесарске управе, по коме она жели да стави у своју службу све старе председнике општина и сав стари југословенски полицијски апарат у Србији, за љотићевце било је значајно да ли ће Дража Михаиловић ометати рад општина и полиције у служби Аћимовићевом апарату, односно Немцима.

На велико задовољство ЈБотића, а и Немаца, Дража Михаиловић сагласио се са образовањем комесарске управе, као и са планом да општине и полиција помажу комесарски апарат, односно да се могу обновити у условима окупације и укључити у њега, и тиме иостати сарадници окупатора.

Само се тако може објаснити да наредба немачког команданта у Србији генерала фон Коцфлајша, од 27. априла, да сваки покушај отпора окупатору „буде сломљен са безобзирном оштрином . . .“ и да „ . . . без оклевања треба стрељати сваког оког ко се затекне под оружјем . . .“ док ће се сваки „ . . . обзир протумачити као слабост немачких трупа . . .“, — није важила за Дражу Михаиловића и његове људе, и да је он остао по страни безобзирне бруталности и санкција које је немачки окупатор примењивао. Третиран као сарадник квислиншких органа, Дража Михаиловић могао је несметано, без икаквих војничких снага и јавно да егзистира на подручју планине Суворор намећући се становништву са захтевима да му обезбеђује храну и друге потребе.

У иолитици окупатора он је постао изванредан инструмент, прво, за помагање стављања у службу окупације старог општинског и полицијског апарата, а, доцније, и за оружани обрачун са снагама које би отпочеле борбу. Тај доцнији део плана окупатора, Дража Михаиловић је извршио крајем октобра и почетком новембра 1941. године.

Тајни однос Драже Михаиловића са љотићевцима, већ од почетка окупације 1941. године, потврђује лидер Љотићеве идеологије, инжењер Милосав Васиљевић, комесар за привреду у комесарској управи Милана Аћимовића. Васиљевић то открива оваквим документом:

„ . . . У току самог образовања комесарске управе, када је, на наше питање, шта мисли да из шуме предузима са својим људима, као и да ли се слаже са образовањем српске цивилне управе под окупацијом, Дража је одговорио: „Ја сам генералштабни официр и мени су позната сва права непријатеља на окупираном подручју. Ја нисам остао у шуми да својим ситним испадима правдам непријатељеве страшне репресалије према народу, већ да краљу и влади, који су овога пута изишли из земље без војске, спреим војску за операције у одређеном тренутку. Образовање комесарске управе одобравам и поздрављам“.

Остаје да историја утврди да ли је Дража Михаиловић спонтано избегао немачко заробљеништво и остао са групом људи, који су се нашли с њим, у слободи, или је већ раније, пре рата, или у данима слома, добио задатак да се огласи представником могућ-

ног отпора, и да политички везује за себе народне борбене ослободилачке тежње, а за рачун старог југословенског поретка, или, можда, као агентура неке од светских војно-политичких служби којима је једна таква појава у Србији одговарала. За Дражу Михаиловића, војног обавештајца по каријери, могућно је везивати разне комбинације, док се поуздано не утврди иницијатива за његову одлуку о смештају, који је он изабрао на Сувобору, односно на Равној гори.

Окупациони заповедник Србије, ваздухопловни генерал Хелмут Ферстер, именовао је првог маја комесаријат за вођење унутрашње управе у Србији као орган управног штаба нацисте др Турнера. На његовом челу налази се Милан Аћимовић, чиме се отворено ставља у службу окупатора.

Први задатак био му је да, у циљу спречавања ма каквог отпора који би се дао Немцима, окупи стари полицијски апарат, да га организује и да почне да јуриша на све покушаје и на сваки рад на организовању борбе и давању отпора окупаторима. Одмах по спровођењу првих својих организационих мера почиње да обавештава Немце о комунистима и свима другим слободоумним људима. Пошто су полицијски спискови са евиденцијама комуниста у многим местима уништени 27. марта, или у данима априлског слома, то Аћимовић наређује стварање нових спискова на основу података којима полиција располаже, или на основу личног сећања појединих полицијских органа. Жртве које почињу да падају дело су његовог комесарског рада за рачун Немаца, одобреног и сагласношћу Драже Михаиловића, замаскираног одметника и лажног борца против немачке окупације.

Као председник савета комесара и комесар за министарство унутрашњих послова, Милан Аћимовић редовно доставља своје извештаје немачком управном штабу о раду полицијских органа и о приликама у Србији. Главна тема његових извештаја је рад на сузбијању активности комуниста и денунцирање комуниста и свих родољуба. Он већ студира питање стварања концентрационог логора у који треба затворити све опасне „по јавни ред и поредак“. Он инсистира на одвођењу комуниста у концентрациони логор. У својим извештајима Аћимовић истиче да је „врло интензивна комунистичка акција у земљи, нарочито на селу. с центром у троуглу Чачак — Краљево — Крагујевац у западној Србији. Он истиче да „комунистичка акција може постати опасна“.

Базирајући своје полицијске планове на идеологији нациста, у чију се службу ставио још пре рата, Аћимовић организује сарадњу са четничким војводом Костом Пећанцем. Ставља му на располагање велика новчана средства добијена од Немаца.

У западној Србији око комесарске активности окупљају се полицијски дошаптаци и други најнижи слојеви грађанског друштва из града и села, са љотићевцима на челу. Служећи реакционарној буржоазији у старој Југославији и линији фашизације земље, када је гушио сваки прогресивни покрет, и истичући своју личност и у управном апарату у борби против Комунистичке партије, Аћимовић на челу комесарске управе обавља свој велики издајнички посао у Србији, хвалишући се да је то рад за краља, односно мо-

нархију, и за обезбеђење власти буржоазије када се рат заврши, у чему је нашао заједнички програм са Дражом Михаиловићем.

Партијске организације у западној Србији сада имају посла са старим познаником из периода предратних полицијских хајки против комуниста, пошто је Милан Аћимовић био један од главних наредбодаваца за прогоне, за мучења у затворима и убијања политичких противника владајућег режима. Његова комесарска управа трудила се да Немцима обезбеди мир у Србији.

Међутим, његове полицијске комбинације тешко су се остваривале. Полицијски апарат, који се ставио у службу окупатора, за то је био више него немоћан. Њему народ није давао никакву подршку, презирао га је и на све начине онемогућавао сваку његову акцију. Праћен неуспесима, он је доцније, на предлог, и уз пуну помоћ Љотића, замењен генералом Миланом Недићем.

Комунистичка партија не признаје комадање Југославије, партијске организације спроводе политичке и војне припреме за оружану борбу против окупатора и домаћих издајника

Баш у то време, првих дана маја 1941. године, одржава се саветовање Централног комитета Комунистичке партије Југославије у Загребу, у историји револуције југословенских народа познато као Мајско саветовање. Одлуке овога саветовања биле су огромна помоћ партијским организацијама да се оспособе за борбу, као и свима родољубима који су били приправни да се боре против окупатора. Ове одлуке биле су основа припремама за организовање оружане борбе против ропства.

На основу реферата генералног секретара Комунистичке партије Југославије друга Тита, и дискусије, на Мајском саветовању постављени су ови главни задаци: окупљати југословенске народе на најширој основи у борби против окупатора и његових помагача, борити се против распиривања националне мржње и изазивања братоубилачког рата, указивати народу на одговорност буржоазије за априлску катастрофу. Наглашено је да Комунистичка партија Југославије не признаје комадање Југославије, а да комунисти треба да буду спона између њених народа и да стану на чело ослободилачке борбе у свима крајевима земље. Одлучено је да све партијске организације формирају војне комитете који ће спроводити припреме за оружани устанак.

Закључци саветовања убрзо су достављени окружним комитетима, који су их проучавали и примењивали у својој средини. Позив на јединство народа, на спречавање братоубилачке борбе, коју су потпиривали окупатори, и позив на стварање планоза припрема борбе и акција против непријатеља на бази специфичних прилика краја, дали су могућност партијским организацијама западне Србије да се даље оспособљавају у раду на дизању устанка.

Окружни комитети западне Србије, у условима окупационог терора и издајничке улоге комесарске управе Милана Аћимовића, с појачаном револуционарном упорношћу улазе у фазу завршних припрема за оружану борбу. Овај рад спроводи се на општој линији Партије, коју је Мајско саветовање обогатило.

Сви окружни комитети и партијске ћелије су на окупу. Изаостају само они комунисти који су интернирани, као заробљени војници старе југословенске војске, у немачке заробљеничке логоре. Партијске организације раде пуном активношћу. То је период у коме је историја Партије историја припрема народа за оружану борбу.

У току маја достављена је квислиншким органима наредба немачког заповедника Србије о уништавању свих трагова постојања југословенске државе. Наредба је донета 30. априла. И на овај формалан начин окупатор је хтео да стави до знања народу да фашизам није само срушио југословенску државу већ и разјединио народе, што је био један од његових поробљивачких циљева.

У једној тачки овог окупационог документа стоји: „Југословенска држава је престала да постоји. Сви се амблеми са зграда или предмета морају скинути. Не смеју се више истицати југословенске заставе нити носити значке ...”

Тако је политика за јединством народа Југославије, која је добила своју нову потврду у одлукама Мајског саветовања, имала одлучног противника у фашистичком поробљивачу.

Окружни комитет Шапца развио је живу активност у правцу прикупљања оружја. На територији шабачког округа, приликом повлачења југословенске војске, остало је доста оружја и војне спреме, али знатно више у Јадру и Поцерини него у Мачви. Појединци су у Мачви ипак прикрили већи број пушака, иако су Немци, приликом посета овог краја, брзом акцијом покупили оружје и концентрисали га у својим магацинима.

У Јадру и Поцерини сакривено је доста оружја, али углавном то су чинили сељаци. Ово оружје доцније је великим делом доспело у руке четника.

У првој половини месеца маја у Шапцу је одржан састанак Окружног комитета, на коме је одлучено да се хитно ради на прикупљању оружја, и то што је могуће више, да се стварају војне десетине, да се организују течајеви за прву помоћ и прикупља санитетски материјал. Акцијом су руководили политички секретар и организациони секретар Окружног комитета.

Од значаја је формирање у мају и јуну омладинских десетина, на основу одлука окружне партијске организације, у којима су били претежно чланови СКОЈ-а. У Шапцу је постојало осам до десет таквих група које су као први задатак имале прикупљање оружја, муниције и санитетског материјала, и обавештавање народа. Омладинци су у Великом Забрану нашли већи број пушака, као и на обалама Саве. Секретар Месног комитета СКОЈ-а, Селимир Јовановић, преносио је пушке скривене у сноповима врбовог прућа. До пребацивања на терен, пушке, муниција и санитетски материјал били су скривени по кућама омладинаца.

У Шапцу су за омладинце одржавани санитетски курсеви на којима су обучавани како се пружа прва помоћ, а у Летњиковцу су омладинци увежбавани у руковању оружјем. Колика је била конспиративност и оданост омладине и народа овим припремама, најбоље показује околност да је то све вршено у непосредној бли-

зини квислинга и немачког окупатора, али он о томе није ништа дознао.

Због све активнијег рада домаће полиције, која се ставила у службу Немаца, одлучено је да се из Шапца склоне сви комунисти и симпатизери Партије, који су као напредни људи били компромитовани код полиције, како не би допали затвора.

Окружни комитет Ваљева врло брзо је постао активан у условима окупације. Већ 17. (или 18.) априла, у време капитулације старе југословенске војске, одржан је састанак Окружног комитета у кући Зорке РЈ4стивојевић, у крају званом Тешњар, у Ваљеву. **Састанак** је трајао неколико часова и његовим радом руководила је и поднела извештај Милка Минић, која је замењивала секретара Окружног комитета. Секретар Окружног комитета Милосав Милосављевић, који је био мобилисан, тек се вратио у Ваљево после априлског слома успевши да избегне заробљавање. Присутновао је овој седници и поново ступио на дужност секретара Окружног комитета.

Окружни комитет претресао је ситуацију насталу после окупације, оријентисан ка решењима за рад у новим условима. Прво су сагледане нове прилике у којима треба политички радити. Комитет је држање и расположење народа оценио као патриотско. Народ је био огорчен држањем официра старе југословенске војске.

Комунистичка партија је на територији ваљевског окруш у току ратних припрема, краткотрајног рата и капитулације, развијала интензивну активност преко својих чланова и ћелија, радећи са омладином, женама и грађанима који нису били обухваћени мобилизацијом. Тај краткотрајан, али врло богат и интензиван рад, имао је за резултат повећање броја чланова Партије. Пријемом нових чланова, међу којима су претежно били омладинци и жене, надокнађено је смањење партијског кадра услед мобилисања комуниста, од којих су многи, као заробљеници, спроведени у логоре. У исто време повећао се и број кандидата Комунистичке партије и скојеваца. То су биле оцене Окружног комитета о стању ваљевске партијске организације, која се у народу залагала за одбрану земље и објашњавала издајничку улогу пете колоне и опасност која прети земљи од колебљиваца и капитуланата свих врста. Народ ваљевског округа већ тада гледао је у Комунистичкој партији главни ослонац за очување рвегове независности и одбране од поробљивача.

На овом састанку Окружног комитета одлучено је, на основу опште политике Комунистичке партије, да је потребно сакривати оружје и другу ратну спрем, активно одржавати везу са народним масама и продубљивати мржњу против окупатора и домаћих издајника. Пошто је скоро читав састав Окружног комитета, услед ранијих хапшења и суђења, политички био компромитован, одлучено је да се предузму мере предострожности и сав политички рад обавља крајње опрезно и што илегалније. Окупатор је био увео полицијски час, па свако кретање увек обезбедити пуном предострожношћу. Пажња је била посвећена и организовању партијске технике и њеном смештају. Техника Окружног комитета тада је располагала писаћом машином, гештет-

нером и довољном количином хартије, матрица и другог потребног материјала. Услед опасности да у Ваљеву буде откривена, вшпе пута је преношена у поједина села, па враћана у град.

Тако је Окружни комитет продужио партијски рад у условима окупације несмањеном активношћу, стварањем нових организација и примањем нових чланова. Везе са свима организацијама на широком терену округа функционисале су уредно и добро. Рад на јачању постојећих и формирању нових партијских организација за прва два и по месеца окупације, до краја јуна, имао је за резултат стварање девет нових партијских ћелија и примање у партију 52 нова члана.

Чланови Окружног комитета међусобно су се задужили за рад у појединим крајевима ваљевског терена и директно помагали партијским ћелијама на усмеравању широких народних маса у правцу прикупљања и чувања оружја и другог ратног и санитетског материјала. Већ 21. априла Милка Минић у име Окружног комитета дала је директиву партијској ћелији у ЈБигу о скривању оружја.

На овом послу, на том терену, као уосталом и на територијама осталих окружних комитета, радили су и чланови Покрајинског комитета, и други партијски функционери. Тако су на дан 30. априла, увече, у Белановици, Филип Кљајић и Петар Стамболић одржали састанак са групом комуниста, међу којима је био и познати револуционар Стеван Марковић — Сингер, о питању организовања партијског рада и његовог активисања. Они су саопштили и директиву Партије о скупљању оружја.

Народ ваљевског краја активно је скривао оружје, а у Крупњу су скривена чак и два брдска топа. Партијске организације свуда су упућивале људе да прикупљају и скривају оружје, као и војну одећу и обућу. За ову активност комунисти су одређивали и организоване групе људи, које су биле клице будућих народноослободилачких одбора. У акцији веома су се истакле групе у Белој Цркви, Пецкој, Гуњацима и Баставу, али нарочито у самом граду Ваљеву. Поред друге активности, организовани радници у „Вистаду“ вршили су и саботаже оштећујући фабричке машине и смањујући производњу. Само из „Вистада“, из једне овакве групе, доцније је ступило у одред 14 радника.

Бојећи се народа који скрива оружје, окупатор издаје врло строгу наредбу о предавању оружја, па и ловачких пушака. Органи старих општинских власти ставили су се на располагање непријатељу у прикупљању оружја.

Председник општине у Драчићу хапсио је и малтретирао сељаке у које је сумњао да имају оружје. На тај начин он је успео да дође до извесног броја пушака, које су сељаци били закопали. Председници општина одређивали су сеоске страже да чувају сакупљено оружје док га не предаду Немцима. Међутим, ови стражари су, а то је био случај у готово свима општинама, потајно дозвољавали да се прикупљено оружје поново односи и да се скрива. Један стражар у Коцељеви омогућио је двојици омладинаца да однесу пет пушака и већу количину муниције.

У акцији прикупљања оружја партијске организације ваљевског округа имале су успеха. Приликом дизања устанка то је допринело да се располаже знатнијом количином оружја и ратног материјала.

Техника Окружног комитета радила је на умножавању летака, којима је народ позиван на прикривање и склањање оружја испред окупатора и домаћих издајника. Летке су делили и растурали чланови Партије. Техника је штампала и изводе из „Питања лењинизма“, као и неке реферате о идејно-васпитном раду међу комунистима. Техника Окружног комитета, током месеца априла из Ваљева пренесена је у село Бујачић, одакле је, у време сгварања одреда, по налогу секретара Окружног комитета Милосављевића поново враћена у Ваљево, а потом предата комунистима у Забрдици. На техници у Забрдици радили су Милица Павловић — Дара, инжењер Бора Атанацковић, учитељ Бора Јевтић и ученик Влада Атанацковић.

На основу одлука Мајског саветовања, које је позивало комунисте да се ставе на чело националноослободилачке борбе народа, да народу дају јасну перспективу његове борбе и да раскривају капиталистичко-издајничку клику, кривца за априлску трагедију, а и на основу прогласа Покрајинског комитета за Србију, којим се комунисти позивају на стварање борбеног јединства против окупатора, ставило се на дневни ред питање одржавања једне шире партијске конференције.

Већ око 1. маја на терен ваљевске партијске организације стигао је делегат Покрајинског комитета Милош Минић, чији је први задатак био да оцени опште стање у округу, да учврсти рад на актизисању и проширивању партијских ћелија и помогне у припремама организовања борбе. Убрзо по његовом доласку, одржан је састанак Окружног комитета коме су присуствовали сви чланови. На седници Окружног комитета одлучено је да се одржи окружна партијска конференција и на њој да се сагледају сва организациона и остала партијска питања и изврше последње припреме за прелазак на дело борбе. Конференција је заказана за 22. јун. Чудном подударношћу, то је дан у који је извршен хитлеровски напад на Совјетски Савез. Одређени су референти за конференцију и одлучено да се избор делегата изврши у свима партијским ћелијама.

За припремање конференције и избор делегата било је довољно времена. У међувремену до одржавања окружне партијске конференције, у ваљевском округу створена је Војна комисија са задацима убрзања рада на прикупљању оружја и другог ратног материјала, на припремама склоништа, изради планова напада на поједине непријатељске објекте и вршењу дела диверзије. За председника Војне комисије округа изабран је члан Окружног комитета Обрад Стефановић. Војне комисије, у саставу од по три до пет чланова, изабране су и у свима срезovima територије Окружног комитета Ваљева. У припреми конкретних планова, тих дана, Сретен Читаковић и Милован — Мића Радојевић одређени су да изrade план напада на пошту и жандармеријску станицу у Љигу.

Само неколико дана пре одржавања конференције, делегат Покрајинског комитета Минић у најужем кругу партијских функционера ваљевског округа пренео је директиву Централног комитета Комунистичке партије Југославије да припреме за борбу против окупатора и издајника треба вршити интензивно, јер је питање дана када ће почети обрачун.

Партијска конференција комуниста ваљевског округа одржана је у згради основне школе у селу Златарићу, где је била учитељица Зора Дудић, кћи Драгојла Дудића, члана Окружног комитета, учесника на Вуковарском конгресу Комунистичке партије Југославије и једног од најстаријих чланова Партије у ваљевском крају. Конференција је почела у девет часова пре подне. Сви делегати већ су били на окупу. Поред чланова Окружног комитета, присутно је и око двадесет делегата. Зграду основне школе обезбеђивала је једна десетина комуниста. Учесници у раду конференције осећали су се безбедно, иако се знало да су Немци и њихови помагачи често вршили испаде из града и по околним селима пљачкали животне намирнице и чинили друга дела терора. Зато су биле предузете шире мере обезбеђења.

Конференцију је отворио секретар Окружног комитета Милосав Милосављевић. После објашњења програма рада конференције, дао је реч старом борцу Драгојлу Дудићу који је говорио о непокорности народа окупаторима, о српским устанцима за слободу и напредним покретима, о готовости народа ваљевског краја да прихвати борбу против непријатеља.

Инструктор Покрајинског комитета Минић, после тога, излагао је задатке комуниста у приликама које су настале издајом домаћих властодржаца и фашистичком окупацијом. Комунистичка партија треба да долази у везу са опозиционим политичким формацијама које су расположене да се доследно боре против окупатора. План борбе треба заснивати на широком ангажовању народа и припремама које су већ извршене. Свој реферат о припремама за оружану борбу, Минић је завршио речима:

— Југословенски народи нису научили да живе у ропству, и ми се морамо што пре ослободити. То ћемо моћи да учинимо само под руководством Комунистичке партије Југославије!

На конференцији потом је говорило више делегата. Под снажним утисцима борбених говора владало је одушевљење и осећање да се приближава велики час отпочињања борбе. Референти и говорници, делегати и сви остали чланови Комунистичке партије, ускоро треба да пређу са речи на дела и да постану прва војска једне нове борбе. У говорима и у закључцима тада се још није помињала реч устанак. Његов смисао замењивао се термином борба.

Делегати су се разишли срдачно стежући руке једни другима, осећајући у поздравима близину великих догађаја за које их спрема Комунистичка партија.

Окружна партијска конференција у Златарићу позитивно је оценила одржавање великог броја састанака с народом на територији округа. Закључила је да се такав рад интензивно продужи, како би се народ психички потпуно припремио за оружану борбу

која ће захтевати велике напоре и велике жртве. Конференција је констатовала вољу народа да се приступи оружаном обрачуна са окупатором и издајницима. Ову жељу народа треба правилно усмерити. Комесарска управа Милана Аћимовића разобличавана је у својој правој светлости, као издајничка и непријатељска. Владујуће грађанске партије, које су народ својом политиком довеле до релатива после априлског слома, означене су као саучесници главних криваца. Конференција је одлучила да се јавно жигосу сви они са територије ваљевског округа који су се на ма који начин ставили у службу окупатора.

Учесници у раду окружне партијске конференције у Златарићу дознали су за напад Немачке на Совјетски Савез тек по закључењу рада. Отварање новог великог фронта на истоку затекло је комунисте у ваљевском округу, и у читавој западној Србији, спремне, политички и организационо, за предузимање најзначајније акције у историји Комунистичке партије Југославије.

Окружни комитет Ужица такође је развио врло богату политичку и организациону активност у правцу припрема за дизање устанка. Чланови Комунистичке партије Ужица су, са осталим људима, били узели учешћа у борби против Немаца приликом уласка њихових колона у град. Снабдевени оружјем, узетим из војних магацина, комунисти су, заједно са деловима неких јединица старе југословенске војске, бранили свој град.

После капитулације, приступљено је консолидовању партијске организације на територији округа. Окупљени су чланови Партије и реорганизоване партијске ћелије. У току месеца маја Окружни комитет организовао је скупљање оружја и муниције. У то време у Ужице су долазили с партијским задацима Благоје Нешковић и други партијски радници. У овом периоду истиче се активност секретара Окружног комитета Желимира Ђурића, који се максимално залагао на окупљању партијског чланства и симпатизера Партије.

За Немце у нашој земљи не сме бити мира. Потребно је организовати оружани отпор, за који се треба припремити.

Стога је извршена реорганизација партијских ћелија у граду и по селима. Комунисти су добили задатке да што више раде у народу и да врше припреме за борбу. Појачана је акција за скупљање оружја, муниције и осталог војног материјала. У ужичкој штампарији илегално је одштампан летак који је упућивао народ како треба да се односи према окупатору.

Још пре спровођења одлуке о прикупљању оружја, поједини чланови Партије предузимали су самоиницијативно такве акције. Немци су после форсирања ових крајева покупили оружје и сву ратну спремност бивше југословенске војске, и то врло радикално. Могућност за прибављање оружја и муниције у ужичком округу била је и да се оно тражи од бивших војника који се нису предали Немцима, већ се с оружјем вратили кућама. Становништво ових крајева, приликом капитулације јединица старе војске, успевало је да дође до извесне количине оружја и муниције. На местима где

су се одигравали мањи оружјаи сукоби, такође се могла наћи извесна количина оружја, које је, истина, углавном било неисправно.

На ратном аеродрому старе југословенске војске код Пожеге налазиле су се авионске бомбе, као и лако оружје и муниција. Сто-та је било организовано узимање оружја са овога аеродрома. Ту је нађена и једна радиостаница са агрегатом, која је доцније била у употреби код пожешких партизана. Узимање оружја са аеродро-ма углавном је вршено ноћу, и у тој акцији највише су учествова-ли омладинци које су предводили искуснији чланови Партије. За оправку неисправног оружја био је ангажован Витомир Пантовић, бравар, који је поверени посао обављао са успехом.

Велика количина разбацаног оружја налазила се на путу Ари-ље — Ивањица, где су биле расформиране две дивизије старе ју-гословенске војске, церска и динарска. Народ је ово оружје одно-сио и скривао. Комунисти су, са Стеваном Чоловићем на челу, раз-вили велику активност у народу с циљем да се што веће количине оружја и муниције прикупе и прикрију.

У скупљању оружја у ужичком крају истакли су се нарочито Алекса Дејовић и Вукола Дабић, који су од становника са села до-били приличан број пушака и већу количину муниције.

Склоништа прикупљеног оружја била су у највећој конспи-рацији. Једно такво склониште, поред осталих, организовао је Ви-томир Пантовић.

Окупаторске власти су више пута објављивале наредбе који-ма су забрањивале прикривање оружја. Сваки прекршај ове наред-бе окупатор је кажњавао смрћу, а у циљу застрашивања предузи-мао је и разне репрегавне мере. Квислиншке власти су неколико пута сазивале у Ужицу конференције „угледних људи“, сељака „добрих домаћина“, ужичких трговаца, учитеља и попова, позива-јући их на сарадњу и тражећи од њих да врше утицај на народ у правцу извршавања наредба окупатора. Денунцирање оних који прикривају оружје, или пропагирају отпор, као и захтев за учеп-ћем у акцији предаје оружја окупатору, било је посебан предмет излагања квислиншких органа на овим конференцијама „углед-них“ грађана. Па ипак, спровођење директиве Комунистичке пар-тије о скупљању оружја вршено је непрекидно и са сталним ре-зультатима.

Поједини омладинци су, на препоруку партијских организаци-ја, да би дошли до оружја и муниције у непријатељским магаци-нима, успели да се запосле као радници у складиштима заплеће-не муниције. То им је омогућило да извуку из немачких магацина приличне количине ратног материјала. Неколико комуниста и ско-јеваца налазило се и у Врелима, где су Немци огромне количине заплеђене муниције слагали по врстама и паковали ради даљег транспорта. Комунисти и скојевци и овде су успели да извесну ко-личину муниције изнесу из непријатељског слагалишта.

У једном периоду пре почетка устанка у ужичком крају, се-љаци су продавали пушке, бомбе, муницију и други материјал. Свему томе они су утврдили цену и знало се пошто се пушка мо-же купити, нарочито у селима у којима је становништво успело

да склони веће количине оружја и муниције. У таквим селима партијске организације интервенисале су у правцу обуставе ове трговине. Упућивале су људе на скривање и чување оружја. Многи сељаци су тако и поступили. Оружје су скривали по густим шумама, пећинама, шупљим стаблима или га закопавали.

Почетком месеца јуна (вероватно 10.) у Ужицу, у кући Витомира Чворовића је одржано окружно партијско саветовање, коме су присуствовали и секретари среских комитета и око двадесет других партијских делегата из свих крајева ужичког округа. Поред осталих, овом саветовању присуствовали: су Желимир Ђурић, Вукола Дабић, Слободан Пенезић, Добрило Петровић и Јеврем Поповић. Саветовању је присуствовао као делегат Покрајинског комитета Благоје Нешковић. После дискусије делегата, донесена је одлука да се формирају секције за војне припреме. Из сваког среског комитета одређени су најбољи чланови Комунистичке партије у ове секције, и то они који су служили војску или били упознати са техником руковања оружјем и вођењем оружаних операција. Њихов задатак био је даље организовање скупљања и скривања ратног материјала, извођење обуке с омладинцима, сређивање евиденције официра комуниста, као и оних официра за које се веровало да ће се одазвати; позиву за оружану борбу. У комисију за војне припреме при окружном комитету одређени су Витомир Пантовић и Јеврем Поповић. Пантовић је имао задатак да ради на прикупљању и скривању оружја, Поповић да одржава везе са среским комитетима у питању организовања и даљег рада војних комисија и преношења директива Окружног комитета. Саветовање је донело одлуку и о стварању склоништа за оружје и остали ратни материјал, о прикупљању података војног карактера, података о непријатељским војним слагалиштима и другим војним објектима, што је од важности за устанички покрет у тренутку односињања борби.

После овог саветовања, припреме су убрзане. У Ужицу и у Ариљу организовани су и први санитетски курсеви, којима је руководила Добрила Петронијевић. На курсевима омладинке су обучаване у давању прве помоћи рањеницима.

У ово време на територији читавог округа посебно се осећала активност омладине. Скојевци и други напредни омладинци износили су оружје из Ужица и предавали га на месту одређеном за његово скривање. Омладинци су ове послове извршавали са пуно умешности и конспиративности, тако да окупатор и квислинзи нису ушли у траг ни једног случаја. У Ужицу је посебно био значајан рад скојеваца чији су активни пред рат били реорганизовани. Осим у учитељској школи, где је и даље остао актив СКОЈ-а, остали активни по школама били су расформирани, а њихови чланови укључени у активне распоређене по територијалној подели града. Активни скојеваца по предузећима били су остали у функцији. Тако се многоструки рад око припрема борбе и обавештавања становништва обавио са успехом и по организационој замисли партијског руководства.

Окружни комитет Чачка ради од првих дана окупације. Већ у време слома јединица старе југословенске војске, у Драгачеву, у селу Вирову, код куће једног од најстаријих комуниста овог краја, земљорадника Милојка Ћирјаковића, био се окупио приличан број комуниста који су током повлачења испред непријатељског налета доспели до овог места. Поред других партијских функционера, ту се налазило и неколико чланова Окружног комитета Чачка, чланова Партије и омладинаца. Тако су се већ половином априла у кући Ћирјаковића нашли на једном партијском договору Петар Стамболић, Милка Минић, Милош Минић, Митра Митровић, Радослав — Раде Минић, Момчило — Моле Радосављевић, Момчило — Моле Вилимановић, Милан — Бата Јанковић, Милорад — Миле Станишић, Раденко Броћић и други. На овом партијском договору одлучено је да се одмах предузме оргзнизован политички рад прилагођен условима новонастале ситуације и да се народу објашњавају узроци априлског слома, посебно издајничка улога владајуће клике. Српски народ презире издајнике и рат се не може завршити ропством, излагао је Петар Стамболић. Борба за независност и слободу мора се наставити. Вера у Комунистичку партију, која је водила и која ће водити организовану борбу против фашистичких завојевача, јесте вера у сопствене народне снаге и сав напредан свет који се бори против фашизма и његове политике поробљавања народа. Политички рад с таквим програмом да спроводе групе комуниста које ће се одмах разићи по терену.

Тако су комунисти чачанског краја већ од првих дана окупације излазили с перспективом борбе, подизали дух у народу и његову борбеност и пропагирали непокорност окупатору. Ове групе комуниста већ тада су препоручивале скривање оружја које ће бити потребно, јавно презирање непријатеља и склањање хране и других добара која ће окупатор од првог налета одузимати.

Скуп комуниста у Вирову за рад партијске организације чачанског округа има велики значај, јер је од првог дана партијског рада у условима окупације заузет борбени став отпора и припрема за даљу и дугу борбу. Захваљујући одмах предузетој активности, ни једног часа није било неизвесности. Партијска организација округа брзо је активизована у новоствореним приликама и сва стављена у службу припрема обрачуна са фашистичким освајачем.

Током месеца априла и маја растурени су многобројни леци, прогласи, вести и други материјал умножазан у илегалној штампарској техници Окружног комитета у селу Јездини. Преко одањих људи материјал је растуран међу радницима, омладином, сељацима и осталим грађанима. Комунистичка партија објашњавала је политичку ситуацију, дизала борбени дух и припремала народ за оружану борбу.

Почетком јуна (6. и 7.), Окружни комитет одржава пленарни састанак, коме су присуствовали Бранко Крсмановић и Милан Миљковић — Чича, професор. Чланови пленума упознати су са постојећом ситуацијом и новом улогом Партије, методама рада у условима окупације и припремама за оружану борбу. Пред кому-

нисте чачанског округа постављени су као основни задаци: још интензивније прикупљање оружја, организовање курсева прве помоћи и формирање борбених десетина. Донесена је и одлука да се саботара рад на железници и у фабрикама, свуда где би се окупатору могла нанети штета, и да се скрива жито. Посебно је истакнут лик комунисте у предвођењу народа у борби против окупатора. Сваки човек наше земље мора се достојанствено држати пред окупатором, коме се не треба јављати и ни за шта обраћати. Са овог пленарног састанка упућен је и позив четницима, и свима онима који желе да се боре против окупатора, за заједничку ослободилачку акцију.

Прикупљање оружја дало је значајне резултате, иако је окупатор ригорозно спровео мере сакупљања ратног материјала који је остао иза јединица старе југословенске војске. Највише је прикупио и сакрио оружја народ љубићког среза.

Постоји много примера активности, нарочито омладинаца, у скупљању и прикривању оружја. Тако је Војин Васиљевић, ученик семог разреда гимназије, већ у часу повлачења старе југословенске војске из артилеријске касарне у Чачку, изнео из круга касарне десетину пушака и више сандука пушчане муниције. Омладинац Васиљевић је оружје и муницију сакрио, а доцније, када је формиран партизански одред, овај знатан материјал предао команди одреда. (Заробљен, Васиљевић је 1943. године стрељан за одмазду у Малом Пожаревцу код Београда са групом партизана).

Радник Ратко Васиљевић, из Атенице код Чачка, који је пре рата као дреер радио у војнотехничком заводу у Крагујевцу, упућиван је с партијским задатком да са групом крагујевачких комуниста из завода у Крагујевцу износи пушке.

Формиране десетине омладинаца, поред скупљања и скривања оружја, вођења пропаганде у правцу вршења припрема за оружану борбу и растурања штампаног партијског материјала у народу, по одлуци окружног партијског руководства помагале су сељацима и у обрађивању земље. У првом реду омладинци су помагали старим родитељима чији су синови били у заробљеништву, сиромашним сељацима, деци без хранилаца, и онима који су, због разних партијских задатака на припремама борбе, своје њиве оставили необрађене. Тај рад помагања у обради земље започет је већ у мају. У народу је примљен са највећим признањем и био једна од реалних основа патриотског јединства народа.

Под утицајем комуниста, немачки проглас упућен радницима са позивом да се врате на посао, у чачанском крају углавном је остао без успеха. Непријатељ се нарочито обраћао радницима запосленим у војнотехничком заводу у Чачку. Одзив радника био је врло слаб, па је немачка команда места издала други проглас, којим се претило најстрожим казнама свима који се одмах не јаве на посао.

У чачанском округу, у коме је била снажна организација СКОЈ-а, одржано је и неколико курсева за омладинце, који су били у борбеним десетинама, како би се научили руковању оружјем. Одржано је и више курсева прве помоћи, које су већином похађале омладинке.

По директиви Партије, скојевци су прво почели саботаже у саобраћају. Један од начина саботирања немачког војног саобраћаја био је и померан>е саобраћајних знакова и њихово стављање на погрешне правце.

Утицај Комунистичке партије у овом крају био је тако снажан да је квислиншки агент и љотићевски тдеолог, злогласни свештеник Драгутин Булић, познати поп Булић, писао 16. јуна 1941. године свом шефу Димитрију ЈБотићу: „Ја вас преклињем учините све што можете, и то одмах, да се овом злу стане на пут. Ја вас лично обавештавам да, ако се у року од десет дана од данас са овим не буде ликвидирало, и злу стало на пут, тражићу одмах премештај из Чачка . . . или ћу, пак, ако не успем у премештају, обратити се команданту места и рећи му да сам принуђен због оног што комунисти припремају, одбећи у гору, јер не желим да ми јевтино и цабе мрсе црева ти који су и њихови и наши заклетници непријатељи”.

Ово писмо карактеристично је, поред тога што истиче потпуну доминацију активности Комунистичке партије, и стога што сведочи о идентификовању ЈБотићеве организације са фашистичким окупатором, чији су команданти арбитри у љотићевским објашњавањима.

Окружни комитет Краљева продужио је партијски рад без прекида такође од првих дана окупације. Партијско руководство се окупљало и анализило новонасталу ситуацију, која комунисте није изненадила, с обзиром на већ раније указану непосредну опасност од фашистичког напада и издајничку улогу режима старе државе.

Иако није утврђено да ли је при Окружном комитету Краљева постојала војна комисија, из делатности организације у периоду припрема за устанак, показује се да је у Комитету постојало задужење за рад на војним питањима. Послове војне природе водио је Гвозден Пауновић, организациони секретар Окружног комитета, док је у првим данима окупације био секретар Окружног комитета.

Срески комитет СКОЈ-а одржао је састанак Првог маја. Анализирана је ситуација у којој се налази омладинска партијска организација, па је закључено да се чланови СКОЈ-а крећу и врше своје политичке дужности с крајњом опрезношћу.

На иницијативу окружне партијске организације, у Краљеву и у његовој околини одржано је више састанака комуниста на којима је дискутовано о питању војног руководства и осталим питањима војног карактера. На једном састанку у Краљеву одлучено је да сви чланови Партије и СКОЈ-а раде на прикупљању оружја, муниције и остале војне спреме. И да треба приступити извођењу војне обуке. Ове задатке пренео је партијским организацијама секретар Окружног комитета Гвозден Пауновић.

Од посебног је значаја за припремање устанка партијско саветовање одржано 18. јуна у селу Рибници, коме је присуствовао и инструктор Покрајинског комитета Мирко Томић, чије је Јллегално име било Сељак. На овом саветовању замерено је због

недовољног прикупљања оружја и одлучено да се тај рад продужи активније, а да се сви чланови СКОЈ-а, који нису служили војску, подвргну обуци и распореде у десетине. На састанку су разматрани и други резултати припрема за борбу у смислу директива Партије, и дата су нова конкретна упутства партијским ћелијама. Оријентација је била и на што масовније окупљање народа.

Спроводећи у живот одлуке Окружног комитета, све партијске ћелије интензивно раде на војним припремама. Поред чланова Партије и СКОЈ-а, и сви симпатизери Партије, и уопште многи грађани, који су били под њеним политичким утицајем, прикупљају оружје, муницију и другу војничку спрему. Утврђивана је евиденција ко све има оружје и какве врсте оружја. У Краљеву, и у неким околним селима, створене су групе од по три до пет чланова за разне послове око припрема за борбу. Доцније су неке од њих прерасле у борбене десетине у којима су, у прво време, углавном били чланови Партије и СКОЈ-а. Потом су у њих примани и симпатизери Партије. Ове борбене десетине постојале су на периферији Краљева у реону између река Ибар и Западна Морава, затим у селима Чибуковцу, Дракчићима, Рибници, Сирчи и Ковачима. Рад на организовању борбених десетина толико је напредовао да их је доцније, у самом Краљеву, било више. Постојале су у сваком градском региону. За постојање и рад ових десетина у почетку знају само секретари партијских ћелија и руководиоци актива СКОЈ-а, с обзиром на апсолутну тајност њиховог постојатва и њиховог рада.

Срез студенички, који је по партијској организационој подели припадао Окружном комитету Краљева, а чије је седиште била Рашка, имао је изузетне прилике усложњене својим географским положајем и општим политичким, економским и културним стањем становништва. Планински крај, привредно заостао, удаљена сточарско-шумска периферија некадашњег чачанског округа, на граници према Турској све до 1912. године, у периоду предустаничких припрема 1941. године имао је партијске организације. Једна је била у руднику угља Јарандо, а у Рудном је Срески комитет Ивањице примио у чланство Партије Предрага Вилимоновића и Светислава Трифуновића. Дотле политички запостављен, па и радом самих партијских организација, студенички крај одједном постаје, на линији револуционарно-устаничког програма Комунистичке партије Југославије, терен активног интересовања, а, затим, живог политичког рада три суседне партијске организације. И то Обласног комитета Косова и Метохије, Окружног комитета Краљева и Среског комитета Ивањице.

Иако на територији овог среза није било више партијских организација, политички утицај Комунистичке партије био је врло снажан. Многи рударски радници, затим сељаци и интелектуалци, нарочито учитељи, проносили су идеје Комунистичке партије кроз народ. Сви они напредни људи, који нису пали у немачко заробљеништво после априлског слома старе државе, у међусобним разговорима, а на општој ослободилачкој и револуционарној линији Комунистичке партије Југославије, дошли су до уверења да

се против окупатора мора борити и да ће та борба бити дуга и тешка с обзиром на тадашњу војничку моћ фашистичког завојевача. Стога се треба припремати за борбу. Крити оружје, одржавати морал у народу, договарати се и бити у сталној међусобној вези.

Прве вести о припремама Комунистичке партије за борбу у овај крај донео је Душан Јемуовић. Обавестио је најактивније политичке раднике, учитеље Предрага Вилимоновића и Светислава Трифуновића, који су већ радили на прикупљању и прикривању оружја. Обавештени о борбеним задацима Комунистичке партије, људи и омладинци студеничког краја појачавају свој рад на припремама за устаничку борбу.

Тиме су биле испуњене тежње родољуба студеничког краја.

Главна упориште ових припрема било је у околини Рашке.

Од партијских организација прву везу са тереном студеничког краја успоставља Окружни комитет Краљева, као са својим територијалним подручјем. Окружни комитет упућује Мому Петровића — Тршу крајем маја или почетком јуна 1941. године да са комунистима и напредним људима студентског среза организује везе. Долазећи на терен, Петровић — Трша успоставља везу са учитељем Светиславом Трифуновићем, који га обавештава о свему што је дотле у овом крају урађено. Констатујући постигнуте резултате, Петровић препоручује даље окупљање људи. После извесног времена, он долази на други састанак. Тада Петровић поставља питање Трифуновићевог састанка са „једним руководећим другом из Краљева“. Преко уговореног канала, овај друг стигао је из Краљева половином јуна и са Трифуновићем одржава састанак. На том састанку Трифуновић га је обавестио да је већ сам сакупио доста оружја, два пушкомитраљеза, један тешки митраљез, осам пушака, више пиштоља и извесну количину муниције, док му је познато код којих се све људи налази оружје у већој количини. Утврђујући даљи и проширенији програм рада, партијски представник позитивно је оценио постигнуте резултате.

Доцније се показало да је на овом састанку код Трифуновића био организациони секретар Окружног комитета Краљева Гвозден Пауновић.

Док Трифуновић одржава везу са Окружним комитетом Краљева и врши припреме по његовим директивама, учитељ Предраг Вилимоновић истовремено одржава везе са представницима Среског комитета Ивањице, Милинком Кушићем и Матом Ујевићем, радником у руднику Лиса. Сагласно с њима, Вилимоновић у пуној конспирацији врши политичке и оружане припреме у својој околини. Вилимоновић и Трифуновић, који су још пре рата одржавали везе са члановима Комунистичке партије у Београду и извршавали многе политичке задатке у оквиру активности у напредном учитељском покрету, обавештавају један другог о својим везама са Краљевом и Ивањицом.

У то време остварује се и активност трећег партијског форума на овој територији. На једном партијском договору у Београду, Покрајински комитет Србије предочава секретару Обласног комитета Косова и Метохије, Миладину Поповићу, да је потребно, поред окупљања народа и скривања оружја и муниције, и да се

предузму мере за дизање у ваздух постројења рудника Трепча. Том приликом сагледана је уопште потреба акције уништења постројења у рудницама у Србији, како би се најефикасније спречили Немци у коришћењу привредних добара, нарочито оних која служе њиховом ратном потенцијалу. У разматрању могућности уништења постројења у руднику Трепча, Миладин Поповић закључио је да би Копаоник био изванредан ослонац за ову акцију. Стога је из Косовске Митровице, у којој се тада налазио са осталим руководиоцима партијске организације Косова и Метохије, упутио у Рашку Душана Томовића, члана Месног комитета Косовске Митровице, да испита ситуацију и могућност формирања борбених снага на Копаонику ради успешног извршења напада на рудник.

Томовић је први контакт са Рашком имао почетком јула 1941. Био је упућен на учитеља Светислава Трифуновића. Томовић је констатовао да је дошао на право место. Добро је примљен и добио је сва обавештења. За разлику од чланова осталих партијских форума, који су долазили у студенички срез, он се дуже задржавао на овој територији, а самим тим и више политички радио.

За време његовог боравка у студеничком крају, током јула, одржан је у Рудном, где је био учитељ Предраг Вилимоновић, састанак коме су присуствовали Мате Ујевић, Предраг Вилимоновић, Светислав Трифуновић и други. На овом састанку, у разматрању партијског рада, Вилимоновић и Трифуновић изјавили су да себе сматрају члановима Комунистичке партије и да су спремни да изврше сваки задатак. Одлучено је да се рад на терену широко развије. Представник Ивањице тада је изјавио да убудуће Рашка, пошто је успостављена веза са територијално надлежним Окружним комитетом у Краљеву, о свим организацијским питањима припрема за борбу, буде у вези са својим Окружним комитетом, и да тиме престаје рад Ивањице на организационим припремама борбе у овом крају.

У то време у околини Рашке већ је било формирано и неколико борбених група. У Беоцима била су и два скојевска актива, у засецима Читлук и Станчић.

Једна од карактеристика стања у овом крају у том предустаничком периоду било је и постојање више група војника бивше југословенске војске које су се наоружане кретале по планинама. У појединим групама било је чак и до двадесет људи. Углавном, то су били војници из крајева у које нису смели да се врате због неизвесности која их је тамо очекивала, из Босне, Славоније и источних крајева Србије. Групе су предводили млади официри, или подофицири. Исхрањивали су се по селима у којима су отпочели да врше и пљачке. Због тога је према њима у народу створено нерасположење и појачано је осећање несигурности.

Током месеца августа на овај терен стигао је из Топлице и четник Машан Ђуровић, који се у прво време кретао територијом Студенице са три човека и представљао као заштитник српског живља. У ствари, гвеха је на овај терен улутито четнички војвода Коста Пећанац. Машан Ђуровић био је његов човек. Доцније, Ђуровић је командовао квислиншким одредима и примао плату од

издајничке владе Милана Недића и имао споразум с Немцима да чува пругу Краљево — Рашка, а да за то добија оружје, муницију, храну и новац. Потом је организационо припадао четницима Драже Михаиловића. Овог издајника доцније је ликвидирао четнички командант Драгутин Кесеровић из разлога престижа у четничкој организацији.

Како је студенички крај на граници Србије према Косову, и према Санџаку, где се налази и муслимански живаљ, Машан Ђуровић почиње нападе на муслимане, маскирајући своје поступке изјавама да се свети за нападе на Србе. Представља се као њихов заштитник и распирује националну мржњу. Машан Ђуровић успева, касније, да повећа број људи који су окупљени око њега. То су, иначе, били врло борбени и одлучни људи, бивши жандарми и финанси, подофицири и избеглице са Косова, који су умели да се служе оружјем и с којима су се доцније одигравали тешки сукоби.